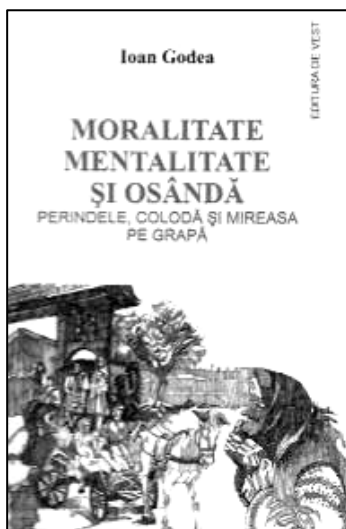

Ioan GODEA, *Moralitate, mentalitate și osândă. Perindele, colodă și mireasa pe grapă*, Timișoara, Editura de Vest, 2011, 162 p.

Bazată pe o cercetare minuțioasă ce are la origini informații oferite de terenul etnografic și bogatul material documentar existent în arhivele muzeelor etnografice, lucrarea se înscrie într-un efort de recuperare a unui subiect sensibil, considerat tabu de către marea majoritate a cercetătorilor, ce a marcat istoria socială a Țărilor Române, pe fondul unei Europe medievale măcinată de acte de cruzime greu de înțeles pentru timpurile moderne. Astfel, autorul abordează, din perspectivă etnologică, importanța instituției juridice pentru satul transilvănean și nu numai, în care dreptatea era împărțită în mod judicios de diferite instituții ce reglementau viața comunitară dintr-o comunitate, Biserica și *Sfatul bătrânilor* fiind de referință.

Plecând de la faptul că în Evul Mediu, legea era considerată un dar divin, drept pentru care ea *nu putea fi nici rea, nici bună, nici dreaptă, nici nedreaptă*, fiind dată de la *bunul Dumnezeu*, trebuind întocmai respectată, Ioan Godea realizează o paralelă între dreptul cutumiar specific satului românesc și cel scris, seniorial, ce caracteriza Europa apuseană. Faptul că în satele românești judecata se baza pe puterea grupului, a obștii, moștenită, asumată și întocmai respectată, a dat naștere la forme particulare de judecată, cutuma fiind cea care reglementa raporturile juridice dintre persoane.

Dacă în Europa, *dreptul cutumiar* a început a fi părăsit încă din secolul al XIII-lea, lăsând loc celui scris, la noi, în secolul al XVIII-lea, încă mai era activ dreptul valah, care se sprijinea pe obiceiuri, datini și rânduieli. Astfel, oamenii nu au cunoscut o jurisdicție care să se suprapună peste libertățile de obște moștenite și asumate, respectate de întreaga comunitate. Până la apariția *dreptului legiferat de stat*, la noi s-a judecat pe baza conștiinței solidarității unor membri egali ai aceluiași grup numit obște, sat, cătun, *cutuma*

fiind cea care dicta, ea fiind o normă generală de conduită exprimată în formă orală, formată de-a lungul generațiilor pe baza observațiilor adunate din comunitate. *Cutumă* sau *obiceiul pământului* reprezintă cel mai vechi izvor de drept, reprezentând modul primar de exprimare a ideii de dreptate încă din primele etape ale civilizației. Judecata se baza, în principiu, pe legile bune și drepte moștenite din bătrâni, ce au la bază datini, obiceiuri, ritualuri, coduri, semne și ceremonii perpetuate de-a lungul generațiilor.

În continuarea lucrării ne sunt prezentate aspecte esențiale ale tehnicilor de judecată din Evul Mediu, ce țin în principal de mediul profan sau sacru. Spre deosebire de *Sfatul* sau *Ceata bătrânilor*, organizație socială profană, autorul identifică *Scaunul de judecată* din tinda sau pridvorul bisericii, ca principală formă sacră de judecată, având binecuvântarea preotului. De altfel, multe lăcașuri de cult, fie creștine sau de alt cult religios, mai păstrează și astăzi urme ale judecăților colective, *piatra mărturisirii*, *scaunele rabatabile prevăzute cu cătușe*, fiind printre cele mai întâlnite.

Dincolo de judecățile și pedepsele Bisericii, cele mai cunoscute și mai incitante, pentru un etnograf, rămân instituțiile ce reglementau viața comunitară dintr-un sat, dintre care se detașează *Sfatul satului* sau *al oamenilor buni*, ca principal organ instituțional. Bine argumentat, cu multe exemple și un valoros material fotografic, acest subcapitol al lucrării, ne poartă în atmosfera satului medieval autohton, în care viața de zi cu zi era reglementată de cele trei unități social-culturale, *Ceata bătrânilor*, *Ceata oamenilor zdraveni* și cea a *feciorilor*, acestea amendând tot ceea ce era străin de specificul locului. O dată pe an se adăuga și spectaculosul obicei al *Strigării peste sat*, performat în perioada Postului Păresimilor numai de către feciori, obicei care avea rostul de a sancționa abaterile de la standardele de comportament unanim acceptate ale comunității, cele legate de respectarea normelor tradiționale de supraveghere a căsătoriei fiind cel mai des întâlnite.

La aceste forme juridice de asociere social-culturală, reglementarea vieții comunitare dintr-un sat intra și în atribuțiile instituțiilor ecleziale de rit ortodox sau greco-catolic, *Soborul* sau *Săborul* fiind principala instituție ce judeca pricini legate atât de viața mirenilor, cât și a preoților, încercând astfel să înlocuiască treptat *dreptul cutumiar* cu *norma* sau *legea*. Evident că Biserica a exercitat o influență importantă în formarea mentalităților rurale, litera Evangheliei începând să precumpănească în viața oamenilor, abaterile de orice fel

fiind aspru sancționate, evidențiate și de scenele biblice al *Judecății de apoi*, prezente în picturile murale ale bisericilor din perioada medievală.

Astfel de sancțiuni îndreptate împotriva comportamentului imoral al oamenilor erau prevăzute și în scrierile care formau așa-numitele *Legiuri statale*. Fie că erau tipărite în Transilvania, Țara Românească ori Moldova, *legiurile*, care, din punct de vedere al practicii judiciare, aveau o valoare pur teoretică, fiind influențate de surse juridice străine, ajutau în luarea unor hotărâri drepte de către cei puși să judece. De cele mai multe ori, în urma acestor *processe publice*, în care erau incriminate tot ceea ce era în afara moralității și normelor de conduită ale obștii, se aplicau pedepse a căror gravitate creștea în funcție de fapta comisă. Fie că era vorba de muștrare, ostracizare sau pedepse care se lăsau cu mutilări fizice – lapidarea publică cu pietre, înfierare, mutilări ale mâinilor și picioarelor, mergând chiar până la suprimare fizică, realizată de cele mai multe ori prin spânzurare, Evul Mediu românesc a fost marcat, ca și întreaga Europă, de un val de cruzimi.

La finalul cărții ne sunt prezentate câteva studii de caz, bine argumentate, întâlnite mai ales în Transilvania secolului al XVIII-lea, dar destul de caracteristice și celorlalte provincii istorice românești, în care împričinații erau pedepsiți prin diverse metode, cu mare vizibilitate pentru întreaga comunitate, scopul moralizator al acestora fiind evident. Astfel, Biserica, ca principală instituție a satului, a fost martora numeroaselor procese de judecată și a executării pedepselor de către cei vinovați, *perindele* sau scaunul de tortură, precum și *caloda* sau *coloda*, fiind printre cele mai întâlnite instrumente de pedeapsă. Spectaculoasă era și practica *purtatului miresei pe grapă*, în văzul tuturor, pedeapsă ce incrimina lipsa de moralitate a tinerei fete.

Concluzia acestei inedite lucrări, bine documentată, cu un aparat critic și un material fotografic deosebit, o găsim nimerită chiar într-un fragment pe care autorul îl citează în interiorul cărții: „Tradiționale sau noi, spontane sau organizate, obiceiurile ne spun ceva, au în esență rosturi care nu le dezminț pe cele cu care au servit ele de veacuri pe om și societatea în păstrarea bunei rânduieli cu care s-au înscris în istoria noastră culturală”.

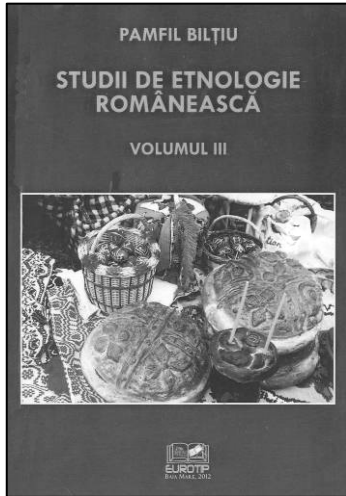
Pamfil BILȚIU, *Studii de etnologie românească*, vol. III, Baia Mare, Editura Eurotip, 2012, 296 p.

Întemeiată pe caracterul ei unitar, cultura populară românească, oferă și astăzi prin intermediul unor forme de rezistență, exemple de spiritualitate moștenite din practici străvechi, vizibile în studiul tradițiilor și al obiceiurilor, parte integrantă a dezvoltării civilizației rurale. Repertoriul de obiceiuri și tradiții aparținând calendarului popular maramureșean, rămâne zestrea conservatoare, definitorie pentru caracterul și viața acestor oameni, moștenită și transmisă unei lumi contemporane cosmopolite, prea ocupată adesea, pentru a mai descifra resorturile unor forme de reprezentare prezente și astăzi la *zile mari* de peste an.

Munca autorului, remarcat de astfel în decursul anilor pentru acribia cu care se încapățânează să lase posterității un număr impresionant de lucrări ce au la bază contribuții personale la investigarea diverselor aspecte ale culturii populare maramureșene, rezultat al investigațiilor personale de teren, după cum se exprimă de altfel, și pe care le-am găzduit cu plăcere în paginile lucrării noastre științifice, este vizibilă și în volumul de față, studiile propuse într-un prim capitol, acoperind o mare parte a culturii populare.

Insistența cu care stăruie asupra unor obiceiuri și tradiții legate de timpul sacru al calendarului – zona colindului religios și al celui laic fiind intens explorată, continuând cu documente privind ceremonialul nașterii și al nunții ca principal reper al existenței noastre umane și terminând cu activități ce țin de implicațiile directe ale țăranelor maramureșean în viața cotidiană a satului, nu fac decât să capteze atenția cititorului și mai ales a specialistului etnograf.

În prima parte a lucrării, sunt prezente mărturiile ale cercetărilor de specialitate în lumina descoperirilor arheologice și etnologice, de unde se desprind importante mărturii ale ceremonialului funebru, precum și proiecții ale *simbolului arhetipal al Soarelui* în arta populară, veche moștenire a religiilor incipiente. Tema substratului magic al *paharului ritualic*, de o vechime considerabilă, reluată în textele colindelor maramureșene, este abordată din perspectiva originii sale

sacrificiale, motivul individualizându-se ca un document de mare vechime în contextul culturii populare românești.

Legat de sfera ceremonială a sărbătorii Crăciunului, ne sunt prezentate mai multe variante ale colindului religios, centrate în jurul personajelor biblice, evidențiind creștinismul popular, forma incipientă a credințelor mitico-rituale de înnoire anuală a timpului, precum și scene laice de teatru popular, dramatizat în noaptea și ziua de Crăciun, surprinse în piesa dramatică *Adam și Eva*, sub diverse forme și interpretări, ce aduce în discuție mitul biblic al izgonirii din Rai a oamenilor primordiali, prin călcarea poruncii divine. Același substrat mitic este surprins și în cazul colindului – baladă ce are ca figură centrală șarpele antropofag, veche reprezentare a imagologiei populare.

Ceremonialul *nașterii*, moment crucial în viața fiecărei familii, este abordat de către autor în termeni sociologici, nașterea de prunci fiind privită și primită sub cele mai bune auspicii de către întreaga comunitate, fapt dovedit de multitudinea de datini și obiceiuri ce însoțeau acest moment, i se adaugă încă un studiu amănunțit aplicat comunității din Giulești – Maramureș, unde se credea că familia fără copii constituie cel mai mare neajuns, *fără coconi familia nu are alinare, nu-i tihnește de nimică*.

Tot pe baza informațiilor și anchetelor etnologice de teren, este reconstituit și scenariul mitico-ritual al *nunții* din Țara Lăpușului, localitatea Suci de Jos, surprinzând pregătirile specifice ale acestui rit de trecere, la care ia parte întreaga comunitate. Pe baza mărturiei unui număr impresionant de performeri, s-au putut documenta orațiile de nuntă, însemnele mirelui și ale miresei, precum și umorul savuros ce însoțea fiecare moment al nunții, reprezentative pentru obștea satului, finalitatea fiind, nașterea de prunci ce vor duce mai departe perpetuarea neamului și întărirea comunității.

Activitățile domestice ale maramureșeanului sunt punctate în cadrul unui studiu ce face referire la *cultura porumbului*, ca aliment de bază în alimentația țaranului român, credințele și obiceiurile ce însoțesc munca în câmp, de la semănat și până la cules, fiind demne de tot interesul.

Binecuvântată de obiceiul creștin de a se spune o rugăciune în jurul ei, *masa* a devenit unul dintre obiectele privilegiate ale casei țărănești, servitul mesei, fiind unul din momentele așteptate de întreaga familie, reunind în jurul ei, întreaga suflare a casei. Fie că vorbim de servitul mesei zilnic, ori de cel ocazional, prilejuit de sărbători sau de evenimente ce țin de ciclul familial, masa, fost considerată dintotdeauna,

o marcă a bunăstării familiei, aplecarea spre deslușirea unor noi sensuri legate de servitul mesei fiind binevenită. Registrul mitico-magic al folclorului maramureșean este surprins de autor pe baza sistemului de credințe încă existent, ce au determinat apariția practicilor, vizibile și astăzi în activitățile zilnice sau periodice ale țăranului.

Reține atenția și studiul despre funcția mitico-magică a *porții*, bogat ilustrat, ca element de arhitectură reprezentativă pentru arta populară maramureșeană, abordat în literatura de specialitate de diverși autori, între care definitiv rămâne studiul profesorului Petru Caraman¹, care spunea despre porțile monumentale, *că reprezintă un important vestigiu al civilizației lemnului, de esență arhitectonică și sculpturală deosebită*, ce reia din perspectivă mitologică, susținută de multitudinea de simboluri și piese de instrumentar magic, valoarea incontestabilă a porții pentru întreaga gospodărie țărănească, *poarta lui cutare*, fiind reperul după care, adesea, își dau întâlnire oamenii locului.

Încărcătura simbolică a celor 12 zile ce marchează răspântia dintre ani, ce debutează cu noaptea Crăciunului și se încheie la Bobotează, pusă sub semnul înfruntării dintre bine și rău, este o altă latură de abordare a autorului, surprinzând substratul mitico-magic al acestei perioade. Întemeiate pe gestică ritualică, performate de cetele de feciori, actele ceremoniale ce însoțesc fiecare etapă ciclică a trecerii și renașterii timpului, de o mare încărcătură emoțională, rostite la lumina lămpilor ce nu erau stinse în perioada Crăciunului și a Anului Nou, dețin rolul explicit de urare și stimulare a tuturor calităților benefice așteptate de fiecare om în parte.

Merită a fi amintită și abordarea unui subiect considerat tabu, *actele de magie și vrăjitorie în satul maramureșean*, în care *desfăcutul de făcătură* era o realitate ascunsă ochilor privitorilor, ce se întâmpla cu ajutorul *bobonitoarelor* sau a *babei meșter*, așa cum plastic numeau țărani vrăjitoarele locului, și care era privită ca o ultimă speranță, atunci când totul era în zadar.

În final subscriem la speranțele autorului, întemeiate pe munca riguroasă de strângere și inventariere a materialului etnografic pe care o oferă generosul spațiu etno-folcloric al Țării Maramureșului, *de a contribui la mai bună cunoaștere a unor motive și semne mito-simbolice și a semnificațiilor acestora*, ca pe o remarcabilă contribuție personală.

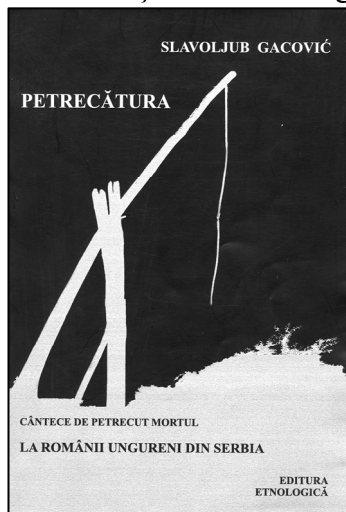
Ovidiu FOCȘA

---

¹ Petru Caraman, *Porțile monumentale ale României*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” (AMEM), Iași, VI, 2006, passim.

**Slavoljub GACOVIC, *Petrecătura (cântece de petrecut mortul)*
la românii ungureni din Serbia, București,
Editura Etnologică, 2012, 150 p.**

Cartea lui Slavoljub Gacović a apărut mai întâi în limba sârbă, la Zaječar, cu doisprezece ani înainte de a se fi tipărit versiunea românească, în traducerea Adinei Buzuru-Balašević și a lui Predrag Balašević. Autorul s-a născut la Halovo, o localitate situată pe malul Dunării, într-o zonă în care graiul oltenesc și cel muntenesc par să se împletească. Înaintașii săi s-au integrat în grupul vlahilor timoceni de la câmpie, pe care localnicii îi numesc *žarani*, în opoziție cu cei din zona muntoasă, cărora li se spune *ungureni*. A studiat istoria și arheologia – întâi la Zadar, apoi în Zagreb (Croatia) – iar doctoratul și l-a susținut la Facultatea de Istorie a Universității din București. Este un specialist consacrat, cu vădită orientare spre abordările interdisciplinare.

Obiceiurile funebre ale românilor din nord-estul Serbiei, îndeosebi cele ale *vlahilor ungureni* (vorbitori ai dialectului bănațean), au reținut atenția mai multor cercetători, atât dintre localnici, cât și din România: Tihomir Djorjevici, Josipa Lovretića, Mirjana Maluckov, Gheorghe Lifa, Nicolae Bot, Octav Păun sau Ghizela Sulițeanu sunt doar câțiva dintre aceștia. Contribuția lui Nicolae Bot (*Strigarea Zorilor în Banatul iugoslav*) datează din 1968 și s-a publicat în revista „Lumina” (anul XXII, nr. 1-3) din Pančevo. Un deceniu mai târziu apărea și lucrarea lui Octav Păun (*Motivul „amânării” în cântecul Zorilor*), fiind găzduită de „Analele Societății de limba română” din Zrenjanin. În fine, studiul cel mai temeinic pe această temă, unul de etnomuzicologie, i se datorează Ghizelei Sulițeanu – care s-a ocupat de *Elementul narativ și aspectul muzical în cântecele românilor și sârbilor din zona Porților de Fier* – și a apărut în volumul ce reunește lucrările Simpozionului de la Pančevo din anul 1974.

Cântecele circumscrise ceremonialului înmormântării, cum ar fi *Lălăitul* ce se intonează imediat după deces de către rudele apropiate ale celui dispărut, dar și bocetele improvizatorice (*bocitura*

acasă, pe drum, la groapă, la țoale, la patruzeci de zile etc.) au stat mai puțin în atenția lui Slavoljub Gacović. Aceste piese îmbracă adesea formele unor jurnale orale, în care se evocă scene din viața defunctului, cum ar fi anii tinereții, căsătoria, întemeierea gospodăriei și așa mai departe. Interesul major al cercetătorului s-a concentrat asupra *petrecăturilor*, adică a cântecelor ritual-ceremoniale din categoria *Zorilor*, *Cântecului cel mare*, *Ale drumului* etc., piese ce sunt performate numai de femei specializate care, de regulă, nu fac parte din familia celui pe care-l petrec.

Ceea ce trebuie reținut mai întâi este faptul că și la românii timoceni defunctul îndeplinește rolul de *mesager* între cele două lumi. Primele care se apropie de catafalc, rubedenii sau nu, sunt femeile dornice să le transmită ceva celor pe care i-au pierdut, aflați acum în Lumea de dincolo. Le trimit vești, cuvinte de îmbărbătare, îi cheamă să mai vină pe acasă, le dăruiesc *punți* (prosoape albe, lumânări și așternuturi), diferite obiecte și, mai ales, ofrande alimentare. La capătul acestei procesiuni, vin în preajma sicriului *petrecătoarele*. Sunt două, trei sau patru gospodine, după cum cere tradiția fiecărui sat, recunoscute în comunitățile respective pentru priceperea și talentul lor de a călăuzi sufletul răposatului spre lumea moșilor și a strămoșilor. Interpretele se așază în partea dreaptă a coșciugului, fiind orientate cu fața spre răsărit. Sunt îmbrăcate în haine sobre și au în mâini lumânări, legate cu prosoape albe și împodobite cu buchețele de busuioc, smocuri de lână albă ori de cânepă luate din caierele de tors.

Corpusul de texte al volumului numără treizeci și șapte de cântece ritual-ceremoniale, pe care autorul le-a cules din tot atâtea așezări aflate în opt regiuni ale spațiului investigat: Branicevo, Zvijd, Cucevo, Mlava, Homolie, Resava, Țarnorecie și Pomoravlie. Zona cea mai conservatoare pare să fie penultima, de aici provenind nu mai puțin de paisprezece piese. Remarcabil este și faptul că pentru douăzeci și șapte de *petrecături* – cele ce indică particularități inconfundabile – s-au dat și partiturile muzicale, acestea fiind transcrise și comentate de Sanja Radinović, o colaboratoare constantă a lui Slavoljub Gacović. Creațiile poetice sunt reproduse în transcriere dialectală, semn că acestea nu li se adresează doar etnologilor, ci și lingviștilor.

O caracteristică a cântecelor funerare subsumate *petrecăturilor* este aceea că sunt foarte lungi, ajungând să numere până la șase sute de versuri. Ca urmare, puține sunt femeile ce se încumetă să le intoneze, fără întreruperi, de la un capăt la altul. Cel mai adesea, versurile se

împart în două, trei și chiar patru secvențe. Acolo unde sunt două părți, localnicii știu că prima se cântă *în casă*, înainte de pornirea cortegiului funebru, iar a doua *pe drum* spre cimitir. Dacă sunt trei secvențe, acestea se împart în *a d-ântâi*, *a dăn mižloc* și *a dă pră urmă* sau: cea care se cântă *lângă pom*, *lângă săcrin* și *pră drum*. Versurile acestor cântece de petrecut mortul sunt alcătuite din șapte sau opt silabe, ceea ce poate fi un indiciu că nu au o vechime foarte mare, cu toate că *motivele* pe care le conțin vădesc o arhaicitate remarcabilă. Un semn de vechime îl constituie și stilul de interpretare a *petrecăturilor* care, în mai multe așezări, este cel *antifonic*.

Slavoljub Gacović a manifestat o preocupare constantă pentru studiul *motivelor* ce apar în contextul cântecelor ritual-ceremoniale de înmormântare. A publicat câte ceva pe această temă, a reluat subiectul (pe scurt) și în prefața volumului în discuție, iar o lucrare de mai mari proporții, menită să contribuie la elucidarea problemelor supuse dezbaterii, se află în etapa definitivării pentru tipar: „Sperăm că în curând va ieși la lumina zilei un studiu special despre motivele petrecăturii, care se găsește în faza de finalizare” (p. 26-27). Între *motivele* identificate de autor se numără: *drumul spilburat* (spulberat), *duoi moș*, *fântâna cu apă lină*, *nouă frați*, *nouă surori*, *rânduriaua* (rândunica), *scamn dă-mpărăție*, *Somodiva*, *șarpele galben*, *trei cai*, *țapă cerbul*, *vidra neagră*, *vulturul negru*, *zâna bătrână* etc.

Numărul motivelor poetice și cosmogonice din *petrecături* este însă mult mai mare. Unul dintre acestea, prezent și în cântecele funebre din alte comunități românești, este cunoscut sub numele de *adăpostul sufletului ori casa de pe celălalt tărâm*. Aceasta este închipuită ca o locuință comună, un fel de loc privilegiat în care se poate accede doar prin voința unei puteri divine. Într-un cântec de petrecut mortul, cules de vlahii din Zlot, regiunea Țarnorecie, femeile care ghidează drumul răposatului spre celălalt tărâm îi spun să o ia la dreapta, să treacă de „braniștea ’naltă” și să se oprească în fața unei construcții impunătoare: „Casă mare, luștoarje,/ Cu ușali-ntoarsă-n soarje,/ Ferescile poleice,/ Tot cu aur, cu arzint,/ Nu-i așa casă pră pamânt” (p. 100). Ajudat de doi pisari sau de însuși Dumnezeu, sufletul defunctului ar putea să intre înăuntru („D-aia șereț scările(re),/ Să-ți deșchidz ușățâli(re) – p. 115, ceea ce înseamnă sfârșitul călătoriei. Spre un asemenea adăpost este îndrumat și *dalbul călător* din cântecele ritual-ceremoniale gorjene. Un fecior de crai îl va duce la „dealul cu jocul” și-n „câmpul cu bujorul”, unde peripețiile încâlcitei sale călătorii se vor termina.

În alte cântece funebre, atât din sud-vestul țării noastre, cât și din spațiile românilor timoceni, răposata este prevenită că dintr-un anumit loc va fi purtată de un cerb, care o va duce pe celălalt tărâm: „Să merj’/ Paraskivo,/ To’ pe livez’ verz’./ Și ’năntea ta/ Un cerb ai vedea./ Și-n cârcă te-o lua” (Runcu – Gorj). Textul *petrecăturii* sună astfel: „Capriopru mi-a veñit,/ În coarne l-a radicat,/ Pân-la casa dă veșje” (p. 51). Uneori, cerbul îl însoțește pe defunct numai o porțiune din traseul funerar: „Fuza șerbu, cât fuza-re,/ Până ial d-o azunza-re/ Da-n mijlocu câmpului,/ În marzina pomântului” (p. 53). Acolo, cerbul se oprește: „Și la câmp când azunza,/ Dân corniță s-apleca,/ Pră Milan îl slobodza/ Și dân gură așa-i spuña:/ Aiș ie câmpu cu bujoru./ Aișa să-mparce doru” (p. 63). Ajuns la locul respectiv, cerbul dispare fără a lăsa urme: „Așa ial că mi-l lasa-re,/ Fuga-napoi că mi-ș da-re./ Cu codița pulbara-re./ La urmița c-astruca-re” (p. 54). Stăpân peste adâncurile misterioaselor păduri, cerbul este legat de locurile mormintelor străvechi. Incontestabil, punerea unor asemenea documente etnologice la îndemâna celor interesați constituie o reală contribuție științifică.

Ion H. CIUBOTARU

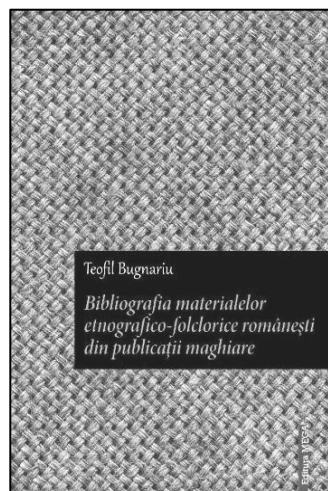
Teofil BUGNARIU, *Bibliografia materialelor etnografico-folclorice românești din publicații maghiare*. Ediție îngrijită, introducere și indici de Maria Cuceu și Salat-Zakariás Erzsébet, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, 309 p.

Cercetătoarele Maria Cuceu și Salat-Zakariás Erzsébet, de la Institutul „Arhiva de Folclor a Academiei Române”, au publicat, la sfârșitul anului 2013, la Editura Mega, o ediție a uneia dintre cele mai importante și ofertante contribuții din cadrul Școlii bibliografice clujene. Este vorba despre *Bibliografia materialelor etnografico-folclorice românești din publicații maghiare*, realizată de Teofil Bugnariu și achiziționată, în 1973, de Sectorul de Etnografie și Folclor al Centrului de Științe Sociale din Cluj-Napoca, pe când acest prețios instrument de lucru exista doar sub forma unui fișier care conținea, așa cum aflăm din *Nota asupra ediției*, „1145 de fișe, extrase din 1396 volume, având 492.383 pagini (din care se scad 100 fișe, cuprinzând titluri de periodice și cărți care au fost consultate, dar în care nu s-au găsit materiale referitoare la

români). Dintre acestea, cărțile despuiate sunt în număr de 271 volume, având un total de 62.747 pagini, dintre care s-au extras 201 fișe; 20 de titluri bibliografice necuprinzând materiale privitoare la români” (p. 33). Acestor volume li se adăuga întregul fond al periodicelor de limbă maghiară existent, la acea dată, în Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, fond care număra, potrivit *Listei* întocmite de autor și publicate de editoare, între paginile 262-268, șazece de titluri de reviste.

În *Introducerea* cu care însoțesc această bibliografie, Maria Cuceu și Salat-Zakariás Erzsébet oferă cititorului câteva repere privind viața și activitatea celui care a depus acest imens efort documentar – Teofil Bugnariu (1905-1992) – precum și contextul în care a fost realizată lucrarea. După ce se manifestase, între 1923 și 1947, ca poet, traducător din literatura maghiară și jurnalist, din 1956 și până la pensionarea sa din anul 1970, a funcționat ca bibliograf principal și, apoi, ca șef al Serviciului de documentare la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj. În această calitate, a lucrat, între 1956 și 1964, alături de Dumitru St. Petruțiu și Viorica Pop, la continuarea *Indicelui alfabetic al publicațiilor revistei Transilvania (anii I-XXV)*, al *Actelor și Analelor Asociațiunii Transilvane (1862-1896)*, alcătuit de Nicolae Togan, fost secretar științific al ASTREI și publicat în 1896 [1897], realizând două volume dintr-o bibliografie de „uz intern”, ce indexa materialul apărut până în anul 1946. De asemenea, pe Bugnariu îl găsim în fruntea colectivului de bibliografiere a „Familiei” lui Iosif Vulcan, dar și ca autor al lucrării-model *Ioan Slavici 1884-1925*. Biobibliografie, pe care o publică, împreună cu Ioan Domșa și Dimitrie Vatamaniuc, în 1973.

Cât privește *Bibliografia materialelor etnografico-folclorice românești din publicații maghiare*, editoarele subliniază faptul că destinul ei „se împletește strâns cu acela al *Bibliografiei generale a etnografiei și folclorului românesc*, din care a făcut efectiv parte” (p. 9) și din care au apărut doar primele două volume: I (1800-1891) și II (1892-1904). Ele observă, totodată, nedreptatea făcută lui Ion Mușlea – „celui care inițiasse și condusese, în fapt, marea lucrare” (p. 11) – și colectivului clujean pe care îl coordona, alcătuit din Teofil Bugnariu, Emil Micle, Emil Sklenka și Pimen Constantinescu, aceea de a nu figura, așa cum ar fi fost firesc, pe foaia de titlu, ci doar pe contrapagina foii de gardă.

Bazându-se pe documentele existente, sub cota 1604, în Fondul de Manuscrise al „Arhivei de Folclor a Academiei Române”, între care dactilograma, de nouăsprezece pagini, a unei *Introduceri* pregătite în vederea tipăririi primului volum al *Bibliografiei generale*, Maria Cuceu și Salat-Zakariás Erzsébet argumentează convingător rolul covârșitor pe care l-a avut Ion Mușlea în edificarea acestui important instrument de cercetare, proiect științific pe care folcloristul îl urmărise consecvent, în calitate de cercetător la Muzeul Etnografic al Ardealului, de bibliotecar și, apoi, director al Bibliotecii Centrale Universitare, de colaborator sporadic, până în 1930, în chestiuni de etnografie și folclor, la bibliografia „Dacoromaniei” lui Sextil Pușcariu, de redactor al „Anuarului Arhivei de Folklor”, dar și – am adăuga noi – de colaborator la publicația internațională *Volkskundliche Bibliographie*.

Între persoanele angrenate de Ion Mușlea în ceea ce părea a-i fi fost folcloristului tema „«de suflet» și «de o viață»” (p. 18), Teofil Bugnariu era omul „ideal pentru marea lucrare visată, un spirit adânc pătruns de importanța bibliografiei amănunțite a publicațiilor culturale și literare, în același timp un bun cunoscător al limbii și literaturii maghiare, prețuitor al valorilor multiculturalității din spațiul transilvan, dispus să se angajeze la un efort documentar imens” (p. 25).

Răsfoind *Bibliografia materialelor etnografico-folclorice românești din publicații maghiare*, care se întinde pe nu mai puțin de 227 de pagini, cititorul este, mai întâi, plăcut impresionat de soluția redacțională pentru care s-a optat în alcătuirea acestei ediții. Fișele – numerotate de la 1 la 1054 după ordinea alfabetică a autorilor contribuțiilor, respectiv, acolo unde aceștia nu sunt precizați, după aceea a titlurilor lucrărilor – sunt dispuse pe două coloane. Datele de identitate ale publicațiilor indexate, conținând inclusiv cota pe care lucrarea o deține în catalogul Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj, se disting de observațiile analitico-critice ale bibliografului atât prin spațierea grafică, cât și prin corpul de literă folosit.

Apoi, în al doilea rând, beneficiind de traducerea în limba română a titlurilor lucrărilor despuiate, cititorul poate observa că, mai ales în secolul al XIX-lea, interesul intelectualilor maghiari pentru lumea rurală românească se exprimă nu doar în buletinele instituțiilor constituite în scopul cercetării și tezurizării culturii populare (Muzeul Etnografic Maghiar, Asociația Maghiară de Etnografie, Muzeul Național Maghiar, Societatea Maghiară de Științe Sociale), ci și în periodice de filologie, lingvistică, istorie, arheologie, istorie literară, arte.

Pentru a atinge idealul exhaustivității, pe care Ion Mușlea îl punea la temelie proiectului său bibliografic, Teofil Bugnariu a avut în vedere, în operațiunea de indexare, chiar și opere literare, precum cele semnate de András Elek, Dózsa Endre, Jókai Mór, Jósika Miklós, dar și almanahuri („Aurora. Hazai Almanach”), calendare („Müller Gyula Nagy Naptára”/„Calendarul mare al lui Müller Gyula”), albume de fotografie (*Magyar-és Erdélyország képekben/Ungaria și Transilvania în imagini*), reviste de cultură generală („Századunk. Politikai, tudományos és művészeti folyóirat”/„Revistă politică, științifică și artistică”) ori unele dedicate femeilor („Nővilág”/„Lumea femeilor” și „Regélő Pesti Divatlap”/„Revistă de modă și povestiri din Pesta”).

Apoi, în al treilea rând, o lectură a *Bibliografiei* focalizată pe conținutul fișelor analitico-critice descoperă că, în unele situații acestea indică inclusiv absențe, ca în cazul intrării cu numărul 704 – Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története/Istoria județului Caraș*, vol. II-IV, Budapeșt, 1882-1885, 1247 p., unde Teofil Bugnariu notează: „Nu am văzut vol. I. În celelalte nimic referitor la etnografia și folclorul românesc” (p. 184).

După cum rezultă din aceste fișe, datele despre cultura tradițională românească au fost prezentate, în publicațiile de limbă maghiară apărute între 1789 și 1944, în texte extrem de diferite din punct de vedere generic: simple mențiuni, transcrieri de texte folclorice, descrieri etnografice însoțite sau nu de interpretări sumare ale faptelor descrise, note de călătorii, rezumatele unor conferințe/întâlniri ale asociațiilor profesionale, traduceri, recenzii sau chiar studii mai elaborate, cu caracter comparativ ori polemic. Mențiunile referitoare la aceste texte sunt completate de unele privind desene, picturi, fotografii cu obiecte de interes etnografic, elemente de port popular românesc și arhitectură țărănească, ocupații tradiționale etc.

Specialiștilor interesați de o problemă sau alta a culturii tradiționale românești, de manifestările acesteia într-un anumit areal geografic ori, pur și simplu, de intelectualii care au cercetat diversele aspecte ale sale, cele două autoare le pun la dispoziție, pentru a facilita orientarea într-un material atât de vast, un *Indice de nume* (p. 269-276), un *Indice tematic* (p. 277-297) și un *Indice geografic* (p. 299-309).

Așa cum o formulează autoarele acestei ediții, importanța publicării *Bibliografiei materialelor etnografico-folclorice românești din publicații maghiare*, pe care a alcătuit-o Teofil Bugnariu, constă în aceea că „facilitează specialiștilor români și maghiari, dar și altor

categorii de interesați, o serie de posibilități de aprofundare a cunoașterii culturii tradiționale românești și a interferențelor reciproce româno-maghiare”, între care reținem „posibilitatea estimărilor și evaluărilor cantitative și calitative, comparative, asupra contribuțiilor documentare maghiare, în raport cu cele germane (săsești și șvăbești), slovace, ucrainene, rusești, sârbo-croate, bulgărești, așa cum urma să le reflecte *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*, gândită și proiectată de Ion Mușlea, pregătită spre publicare de Adrian Fochi, în primele trei volume, dar nefinalizată până în prezent” (p. 26).

Demontând, așadar, clișeele promovate, mai ales în presa politică, despre intelectualitatea maghiară din Transilvania secolului al XIX-lea și a începutului de secol XX, *Bibliografia* lui Bugnariu rămâne o carte-argument nu doar pentru imaginea completă și diversificată a lumii rurale românești, imagine la a cărei construcție au contribuit și specialiștii maghiari. Ea rămâne, în opinia noastră, o carte-argument pentru necesitatea gesturilor de *restitutio*, cum este și acesta, realizat cu migală și profesionalism de Maria Cuceu și Salat-Zakariás Erzsébet, mai ales când aceste demersuri vin să nuanțeze perspectivele de abordare a culturii tradiționale românești, să restabilească ponderea contribuțiilor, pe care le-au avut, la un moment dat, Școlile de cercetare și anumite personalități, în edificarea instrumentelor de lucru fundamentale ale disciplinei noastre, sau să aducă în atenția generațiilor mai tinere de specialiști modele de conștiințiozitate, meticulozitate și rigoare, cum a fost bibliograful Teofil Bugnariu.

Cosmina TIMOCE-MOCANU

Paun Es DURLIĆ, *Limba sfântă a colacilor rumânești*.

Album în patruzeci de imagini cu dicționar, București, Editura Etnologică, 2013, 53 p.

Cu peste opt decenii în urmă, în celebru sa monografie asupra colindatului la slavi și la români, Petru Caraman remarca importanța deosebită a *colacilor ceremoniali*. Avea în vedere atât copturile rituale îndătinat în cadrul sărbătorilor de la răspântia dintre ani, cât și pe cele ce însoțeau datinile familiale, cu deosebire întregul context al obiceiurilor de înmormântare, atât de apropiate de cele ale Crăciunului

și Anului Nou. Învățatul ieșean se raporta, cu precădere, la cartea bulgarului D. Marinov – cea mai temeinică sursă bibliografică a vremii privitoare la colaci – dar adăuga de îndată supoziția că, într-un trecut ceva mai îndepărtat, „numărul colacilor folosiți în diferite scopuri magice era considerabil mai mare, atât la slavi cât și la români” (ediția din 1983, p. 473).

Câteva demersuri științifice din cea de a doua jumătate a veacului trecut, între care se cuvin menționate cele datorate lui Iulian Chivu și Varvarei Buzilă, confirmă presupunerile cărturarului și, în același timp, arată că obiceiul continuă să dăinuie. Și mai concludentă, în această privință, este contribuția lui Paun Es Durlić, asupra căreia ne vom opri în cele de urmează.

Comunitatea de care se ocupă Durlić este situată în estul Serbiei, fiind delimitată de patru cursuri de apă: Morava Mare la vest, Timocul la est, Dunărea la nord și Timocul Negru la sud. Locuitorilor din acest spațiu li se spune *vlasii* ori *români timoceni*. Autorul, care se recomandă a fi „singurul etnolog din Serbia de origine română” (p. 5), lucrează la Muzeul din Majdanpek, o străveche așezare în care localnicii se îndeletnicesc cu mineritul. O trăsătură distinctă a românilor din estul Serbiei o constituie faptul că aici s-au păstrat, de-a lungul vremii, cele mai arhaice *pomeni*, în cadrul cărora se pregătesc și se dăruie sute sau chiar mii de colaci.

La baza lucrării pe care o prezentăm stă proiectul intitulat *Colacii rituali și pomenile rumânești*. Inițiatorul acestuia este chiar Paun Es Durlić, care a reușit să-l finalizeze, cu pricepere și dăruire, pe parcursul a douăzeci și cinci de ani. În acest interval de timp, el a investigat șaptezeci de așezări cu „populație de origine rumână”, cercetând monografic aproximativ o sută de *pomeniri*. Fondul de documente acumulat este impresionant, având în vedere că numai fotografiile ajung la treizeci de mii. Zestrea cea mai de preț pare să o constituie cei „o mie de colaci rituali diferiți”, dintre care mai puțin de douăzeci au fost aleși pentru comentariile din albumul de față.

Ponderea reproducerilor o formează fotografiile color, toate fiind de foarte bună calitate. Primele două înfățișează imagini de ansamblu ale

pomenilor. Cea dintâi este reprezentativă pentru *rumânii* din partea estică a comunității, incluzând regiunile Homolje, Poreč, Ključ, Krajna și Crna Reka. Aceasta întruchipează un tip de pomană arhaică, în sensul că ofrandele se așază pe masă sub forma corpului omenesc culcat pe spate, cu fața spre răsărit. Se spune chiar că pomana îl înfățișează pe cel dispărut. Bătrânii își amintesc că, odinioară, această pomană se întindea pe locul unde muribundul își dăduse ultima suflare și trebuia respectată poziția în care rămânea corpul acestuia după moarte.

Ca și pe meleagurile noastre, colacul cel mai important din cadrul oricărei pomeni este *capul*. Aici, are forma unei pâini împărțită în douăsprezece secțiuni (raze), corespunzătoare celor douăsprezece luni ale anului. Fiecare rază are la limita exterioară câte un ornament sub formă de semilună – cu convexitatea în afară – numit *lună nouă* sau *lună tânără*. Este un simbol al renașterii. În mijlocul acestui colac se află o *spirală*, făcută tot din aluat, pe care localnicii o numesc *vântură* sau *răzluog*. Rostul ei este acela de a asigura transsubstanțializarea ofrandelor spre lumea de dincolo, unde o divinitate le împarte răposaților.

Uneori, *capul* pomenii este împodobit cu alte ornamente, ceea ce înseamnă că spirala din mijlocul său lipsește. Ea este înlocuită de un colăcel ceva mai mic, având cam aceeași formă, care se numește *colacu' ăl vrumoșal*. Funcția lui, aceea de ghid al ofrandelor, rămâne neschimbată. De o parte și de alta a *capului* pomenii sunt puse două pâini rituale, numite *umeri* sau *colaci de băț*, întrucât în prelungirea lor se află două toiege funebre. Pe umărul drept se pune *colacul lui Dumnezeu*, iar pe cel stâng se înșiruie *zacuanele* sau *trebuielile*, cele ce conduc pomana în lumea umbrelor.

Deosebit de interesantă este și așa-numita *pomană încinsă*. I se spune astfel, deoarece ofrandele ce simbolizează trupul răposatului sunt flancate, pe cele două laturi ale mesei, de circa douăzeci și cinci de pâini rituale, având forme și mărimi diferite, în care se înfig lumânări aprinse. Față de pomana din ziua înhumării, căreia i se spune *țara*, cea încinsă poate fi oferită la trei, cinci, nouă, douăzeci și una sau patruzeci de zile, apoi în fiecare an impar, până la sorocul celor șapte ori nouă ani după deces. De reținut însă că odată cu trecerea anilor crește și numărul *capetelor*. Așa încât, la pomenirea de șapte ani se vor face *șapte capete* pentru defunct, dar și „un al optulea, care este pentru toți morții din familie” (p. 15).

Între tipurile de pomeni pe care le prezintă Paun Es Durlić, un loc aparte îl ocupă cea îndătinată în vestul comunității *rumânilor*

timoceni, mai precis în ținuturile Zvižd, Stig, Braničevo, Mlava, Resava și Morava. Această pomenire se individualizează dintr-o dublă perspectivă: întâi, pentru că nu se face în beneficiul răposaților, ci *al celor vii*, iar în al doilea rând, fiindcă numărul jertfelor (colaci, bucate, fructe, prosoape, baticuri etc.) este de-a dreptul impresionat. La asemenea *comândări*, făcute pe grupuri de familii, darurile se așază sub forma unor trunchiuri de con, numite *cămări*, în vârful cărora se pune *colacu' ăl mic* (cu un simbol solar înscris în cerc), *spirala* sau *colacu' vrumoșăl*, pâini rituale ce au rostul de a însoți ofrandele spre adăposturile mitice. Martori tăcuți la această copleșitoare revărsare de bunuri și gesturi rituale, participanții se întorc acasă cu daruri și cu câte un colac din cei peste două mii cinci sute care se dau de pomană.

Unul din sumedenia de colaci, ce se împart în cadrul aceluia insolit *Sălindar*, îi este dăruit lui Dumnezeu. Oferindu-i-se o astfel de jertfă, Preaputernicul este rugat să aibă grijă de pomenile respective până când cei implicați vor ajunge în lumea de dincolo. Numai că nici unul dintre cei ce își fac pomana din timpul vieții, cu mâncăruri dintre cele mai gustoase, nu pare deloc nerăbdător să se înfrupte din ele. Dimpotrivă, toți ar dori ca acest moment să vină cât mai târziu.

Ar mai trebui amintită, poate, și *pomana albă* sau *pomana scumpă*. Se face în prima săptămână din Postul Paștelui și poate fi dăruită doar în primii trei ani din ciclul celor șapte sau nouă de după înmormântare. Este destinată defuncților care, dintr-un motiv sau altul, au murit fără lumânare. În mentalitatea tradițională a locuitorilor din Porečka Reka, colacul din fruntea acestei pomeni înfățișează *grădina raiului*. Mijlocul său este împodobit cu șapte bucățele de aluat, despre care se crede că ar reprezenta *zilele săptămânii*, gata să-și reia „curgerea ritmică în durată eternă a lumii de dincolo” (p. 29). Cele șapte semne din inima colacului sunt înconjurate de un cerc de aluat, numit *aureolă solară*. Se crede că, dacă până în acel moment răposatul nu a ajuns încă în rai, *pomana albă* îl va ajuta să acceadă.

Atenția cititorului este reținută și de cele douăsprezece ilustrații color, ce înfățișează variate ipostaze ale colacilor rituali-ceremoniali. Cel mai interesant pare a fi *colacu' ăl numărat*, din satul Osmić, plasa Boljevać – Crna Reka. Este făcut pentru a fi împărțit tot în beneficul celor „care au murit în negură” (fără lumină). Pe suprafața lui apar cincisprezece *zacuane*, *trebuieli* ori *socoteli* (simboluri în relief făcute din vergi de aluat), după cum urmează: *cârligul*, *foarfecel*, *furcile pământului*, *lanțul*, *luceafărul*, *luna*, *mâna*, *scara*, *sfântul*, *soarele*,

străjerul raiului, svastica, țăpoiul, vântura și zilele săptămânii. Înțelesurile acestor *semne* – prezente, aproape în totalitate, și pe suprafața ouălor de Paști – sunt aceleași pe care le întâlnim pretutindeni, atât la românii din țară, cât și la cei ce se află dincolo de fruntarii.

O altă pâine rituală, a cărei formă antropomorfă este evidentă, poate fi întâlnită în satele *vlasilor* din Serbia sub denumirea de *pupăză* sau *păpușă*. Este semnalată, mai ales, în așezările din regiunea Crna Reka, undeva în apropierea orașului Bor. În forme asemănătoare și cu aceleași denumiri, coptura respectivă este atestată și în satele românești de la nord de Dunăre. Aici, îndeosebi în Moldova, frecvența cea mai mare a *pupezei* se înregistrează în cadrul obiceiurilor de naștere și nupțiale, ceea ce nu înseamnă că riturile funebre nu o consemnează. Trebuie spus însă că versiunile despre care vorbește Paun Es Durlîc sunt mult mai arhaice decât cele din spațiul nostru etnocultural.

Oamenii din Aleksandrovac, Kovilovo și Crnomasnica păstrează credința că *pupăza* ar fi cea care „duce răposatului pomana și îl ajută s-o ridice de pe masă” (p. 35). În opinia lor, aceasta este un fel de „servitor funerar”. După ce se încheie praznicul, trei gospodine, cu câte un platou pe brațe, joacă *pupăza* în jurul *mesei răposatului*, șchiopătând și intonând versurile: „La rai, suflete, la rai,/ Bagă sama cu mi-o dai!” La sfârșit, așază pupezele pe masă, gustă din bucate, lovesc cu lingurile în farfurii și cu polonicele în oale sau cratițe, vestindu-l astfel pe defunct că îi vin ofrandele, împreună cu *pupăza* care îl va ajuta să le mănânce.

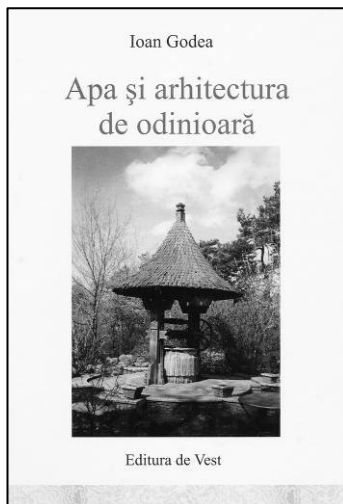
Cartea lui Paun Es Durlîc numără doar 53 de pagini. Cu toate acestea, aspectele etnologice demne de a fi comentate sunt departe de a se fi epuizat. Ritualul *nâmenitului* (împărțitului), *lumânarea raiului*, *colacu' lu Crăciun* (cu multe trimiteri la obiceiurile agrare), apoi cel de *iertăciune*, *pomana muoșălor* și, nu în ultimul rând, ritualul *jocului de pomana* – încheiat apoteotic în jurul unui rug imens, numit *priveghi* – toate acestea suscită cel mai viu interes. Avem însă motive să credem că acest vrednic cercetător, ajutat de colaboratorii săi de la Muzeul din Majdanpek, își va duce planurile la bun sfârșit, realizând o *monografie reprezentativă* și, în același timp, un *Muzeu al colacilor rituali rumânești*. Ar fi, într-adevăr, o contribuție remarcabilă la salvarea acestui inestimabil patrimoniu cultural.

**Ioan GODEA, *Apa și arhitectura de odinioară*,
Timișoara, Editura de Vest, 2013, 253 p.**

Apa, ca principal element al existenței umane, folosită atât ca sursă vitală, cât și ca resursă energetică, acționând mare parte din instalațiile tehnice țărănești, a fost din cele mai vechi timpuri în atenția omului, dovadă fiind, dezvoltarea unei întregi ritologii, implicarea ei în cadrul riturilor de trecere și a obiceiurilor calendaristice de la naștere și până la moarte fiind arhicunoscută. *Cultul apei*, ocupă și în prezent un loc însemnat în cultura populară, vizibil mai ales în cadrul riturilor și a credințelor creștine – sfințirea apei mari din ajunul și praznicul Botezului Domnului, fiind un reper important pentru întreaga lume creștină. În acest context, apare și importanța pe care locuitorii satelor au avut-o pentru captarea și protejarea resurselor de apă, privite ca un bun de drept comun, indispensabil, pentru traiul zilnic.

Fântânile și cișmelele au reprezentat dintotdeauna puncte de atracție pentru comunități, fântânarii fiind printre cei mai respectați oameni. În acest context, debutează și prima parte a lucrării, unde Ioan Godea, beneficiind și de un material fotografic valoros, realizează o sinteză a importanței fântânilor pentru viața comunităților rurale și urbane. Oprindu-se în mod deosebit asupra elementelor arhitectonice ale fântânilor, ne sunt prezentate mai multe tipologii de fântâni: cele cu *ghizd și ulucă de piatră*, apoi cu *cumpănă* și *roată*, ajungând și la mecanisme mai complicate de scoatere a apei, precum cele cu *vârtej*, aflate astăzi în colecțiile celor mai importante muzee etnografice în aer liber din țară.

Importanța fântânilor și a cișmelelor pentru viața economică a Țărilor Române reiese și din documentele medievale, în care se arată sumele de bani cheltuite de către domnitorii români pentru amenajarea lor, un loc important avându-l cișmelele ornamentale – *havuzurile*, ce înfrumusețau domeniile boierești. *Turnurile de apă* sau *foișoarele de foc*, principale rezervoare de apă, ce asigurau gravitațional resursele de apă potabilă, dar și disponibilul de apă în caz de incendiu, făceau parte

în mod obligatoriu din peisajul urban al sfârșitului de secol XIX și început de secol XX, ieșind în evidență prin monumentalitatea și frumusețea lor.

O importanță deosebită este acordată și *plutăritului*, facilitat de apele râurilor interioare, ce permiteau transportul buștenilor, grinzilor și a scândurilor din pădure, în aval. Astfel, râurile din Moldova erau animate de plute simple sau de convoaie de plută, precum și de ambarcațiuni ușoare (monoxile, luntre și ciobace). Traversarea acestora era facilitată de prezența *podurilor*. Realizate pentru a înlesni circulația, podurile, de dimensiuni diferite, reprezintă soluții arhitectonice ingenioase pe care spațiul nostru le conservă încă din timpul Imperiului Roman, mărturie fiind podurile de peste Dunăre ce rămân și în prezent, simboluri ale vechilor civilizații.

Moștenire tradițională a satului românesc, *instalațiile hidraulice* au jucat un rol important în economia rurală, bazată în principal pe cultura grânelor și creșterea animalelor. În aceste condiții, necesitatea apariției *morilor de apă*, acolo unde era posibil, amplasarea fiind condiționată de existența unor cursuri permanente de apă și de o anumită cădere, apare mai mult decât necesară. Numărul mare al morilor de apă cartografiate în teren a determinat apariția a numeroase studii în care sunt prezentate diverse tipologii, ce au la bază marea diversitate constructivă, arhitectonică și tehnică.

Importanța pe care oamenii locului au dat-o acestor instalații, se poate deduce din documentele vremii, numeroase catagrafii și acte de danie, menționând morile de apă, drept bun colectiv, în care fiecare membru coproprietar, avea drepturi și obligații privind repararea sau ferecare pietrelor de moară. De asemenea, fata care se căsătorea și pleca în altă parte, continua să aibă dreptul de a măcina la moara neamului de unde a plecat.

Bazat pe un bogat material imagistic, autorul realizează o incursiune tipologică a morilor de apă, între care se detașează cele *cu ciutură* sau *cu linguri* precum și cele *cu cupe*. Ambele construcții au avut o largă răspândire în mediul rural românesc, formând ansambluri mulinologice unice în spațiul european. Schițele, desenele și fotografiile grupate în volum și care fac referire la câteva comunități recunoscute pentru numărul însemnat al instalațiilor hidraulice: *Ponoarele* – Mehedinți, *Topleț* și *Rudăria* – Caraș-Severin, precum și cele din zona *Bicaz* – Neamț, *Drăguș* – Brașov ori *Hășmaș* – Arad, întregesc imaginea de ansamblu a importanței lor pentru viața economică rurală.

Alături de sistemul morilor hidraulice acționate de apele repezi de munte și a căror funcționalitate era influențată de perioadele ciclice ale creșterilor sau scăderilor de debit ale apei, mult mai rentabile și mai eficiente erau instalațiile de măcinat cereale de pe râurile interioare (Someș, Mureș, Siret, Olt) și din lunca și Delta Dunării, care, cel puțin până la sistematizarea și valorificarea energetică a râurilor, prin construirea de baraje și lacuri de acumulare, au fost funcționale, având un randament foarte bun. Acest lucru este legat în primul rând de stabilitatea construcției, *casa morii* fiind fixă, ridicată pe un suport – mobil luntre, plută, barcă ori vapor. Multe din aceste sisteme hidraulice, nefuncționale în prezent, au ajuns să întregescă colecțiile etnografice ale marilor muzee în aer liber din România, precum cele din Dumbrava Sibiului, București ori Cluj, fiind adevărate provocări prin soluțiile ingineresti adoptate.

Importante pentru mineritul tradițional transilvănean, mai ales în Țara Moților, au fost instalațiile pentru prelucrarea minereului, *șteampurile*, la care autorul face referire. Cunoscută încă de pe vremea dacilor și a romanilor, prelucrarea minereului aurifer prin zdrobire cu pietre de cremene, a fost cea mai întâlnită metodă de obținere a sterilului din care, prin diferite operațiuni, se alegea aurul.

Specificul pastoral al satelor românești, mai ales a celor aflate în zonele subcarpatice și montane, a determinat apariția unor adevărate complexe industrial-textile, bine exemplificate în lucrare prin desene și schițe, în care un loc principal îl aveau *vâltorile*. Acestea erau folosite la îndesitul țesăturilor de lână, pânura obținută fiind folosită la croitul *sumanelor* și a *gubelor*, piese de port caracteristice anotimpului friguros, purtate atât de femei, cât și de bărbați. Pivele hidraulice funcționau tot timpul anului, atât timp cât temperaturile exterioare ale aerului permiteau acest lucru, zgomotul specific al maielor de lemn, fiind auzit din depărtări. Specific zonei carpatice este și *joagărul* sau *fierăstrăul hidraulic*, invenție medievală răspândită în Europa secolului al XIII-lea, precum și *forja hidraulică*, a cărei prezență este menționată în Transilvania și Banat începând cu veacul al XIV-lea.

De o importanță deosebită pentru economia rurală a satelor din lunca și Delta Dunării, precum și a principalelor râuri interioare, erau și anumite elemente de arhitectură lacustră, între care remarcăm *cherhanaua*, construcție specializată pentru colectarea peștelui, bine exemplificată de către autor într-un material fotografic generos, Sulina și Jurilovca fiind zonele cel mai des citate. Alcătuită din mai multe anexe, *cherhanaua*, era principalul punct de întâlnire al pescarilor, aici

găsindu-se: ghețarul, camera frigorifică de depozitare, bucătăria de vară, umbrarul pentru bărci, precum și adăpostul temporar al pescarilor. Impresionante rămân și amenajările tradiționale de prins pește, realizate din împletituri de nuiele, gardurile și cotețele din apropierea întinderilor nesfârșite de stuf, fiind ingenioase construcții lacustre.

În partea finală a cărții, Ioan Godea se ocupă, cu rigoare și pasiune, de binefacerile apelor subterane, a celor termale și minerale, de a căror proprietăți vindecătoare și curative s-au bucurat oamenii acestor locuri, încă din perioada romană. Impresionante rămân stabilimentele unde s-au amenajat *băi și feredeie* publice, adevărate locuri de relaxare și *loisir* pentru public. Tehnic vorbind, impresionează schemele instalațiilor de încălzire folosite în cazul băilor *turcești*, specifice marilor târguri și orașe, unde trăgeau adesea târgoveții, fiind nelipsite din peisajul urban al secolului trecut și nu numai.

Mijloc de purificare și de regenerare, element primordial al vieții, sursă de sănătate, apa a fost, este și sperăm ca va rămâne un element indispensabil al vieții.

Ovidiu FOCȘA

Feodosia ROTARU, *Meșteșuguri populare tradiționale din județul Bacău. Portrete de meșteri*, Bacău, Editura Ateneul Scriitorilor, 2013, 240 p.

Meșteșuguri populare tradiționale din județul Bacău. Portrete de meșteri constituie o apariție editorială inedită în peisajul publicistic băcăuan al ultimilor ani. Tipărită cu sprijinul financiar al Consiliului

Județean Bacău și editată sub egida Centrului Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Bacău, cartea completează preocupările mai vechi ale autoarei – reflectate în articolele, studiile și lucrările de specialitate dedicate, printre altele, practicării meșteșugurilor în partea central-sud-vestică a Moldovei.

Conținutul unei asemenea apariții tipografice a impus inserarea, pentru început, a prezentării activității de aproape patru decenii a autoarei, urmat de un *Cuvânt înainte* al aceleiași, precum și de „povestea” celor șase capitole. „Poveste” relatată în combinația reușită dintre limbajul dulce al cercetătoarei de pe plaiurile moldave, care a trăit peste șase decenii printre semenii săi – pe care i-a cunoscut personal în gospodăriile sau în atelierile unde s-a practicat (și se mai practică încă) sculptura pietrei, unde se „meșteșugeau” vase, se prelucra lemnul sau se țeseau fibrele vegetale și animale – și limbajul științific al unui om care, cea mai mare parte din viață, a „scormonit” în căutarea documentului autentic (fie el sub forma unui manuscris inedit sau a unei piese tridimensionale deosebite).

Cuvântul înainte ne lămurește asupra intenției/a scopului pe care Feodosia Rotaru îl are prin „*prezentarea câtorva dintre meșteșugurile tradiționale practicate pe actualul areal geografic al județului Bacău*”, fiecare capitol fiind „*dedicat unui meșteșug, [...] unor meșteșugari [...] [și însoțit – s.n.] de portretele unor meșteri populari, [cartea dorindu-se a fi – s.n.] un modest omagiu închinat meșterilor știuți și neștiuți*” (p. 5).

Introducerea în istoria meșteșugurilor din județul Bacău (p. 7-28) reușește să scoată în evidență „*manifestările omului din paleolitic [...], neolitic [...] și până la practicarea meșteșugurilor din perioada medievală*”. Autoarea încearcă și, de altfel, reușește, să prezinte cititorului interesat o definiție a „meseriașului/meșterului”: „*Meșterul din lumea satului rămânea toată viața țaran. [...] În societatea tradițională, meseria era văzută ca «o brățară de aur», fiind o importantă sursă de asigurare a existenței. Meșterii se bucurau de stimă și prețuire în comunitățile unde trăiau*” (p. 9-10). Meritul Feodosiei Rotaru este acela că se preocupă și de cercetarea relațiilor dintre meșteri și comunitățile rurale în care aceștia au trăit de-a lungul timpului.

De sub pana măiastră a etnografului ies la iveală interesante abordări referitoare la meșteșugurile practicate în perioada medievală, vizavi de modul de reflectare a practicării acestora în documentele editate, dar și în cele inedite – cu toate că „*acestea nu fac referiri certe la meșteșugari din această zonă geografică [a Bacăului – s.n.]*” – fapt care o determină pe autoare să apeleze în cercetarea sa la „*catagrafiile, condicile, statisticile, listele ș.a.*” specifice perioadei cuprinsă între ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului al XIX-lea.

Astfel, toate documentele consultate – documente utilizate, de altfel, de etnolog, în demersul său – conțin „*informații economice de*

prim rang pentru comunitățile băcăuane [și nu numai – s.n.]”. Informațiile documentar-economice ale ultimului veac și jumătate (anuale, statistici, atlase, studii, monografii, lucrări de specialitate ș.a.) – toate necesare în munca de documentare – nu fac decât s-o ajute pe cercetătoare în identificarea „*existenței umane neîntrerupte*” din regiunea central-sud-vestică a Moldovei, dar și în „deconspirarea” evoluției umane moldave de la stadiul de prelucrare incipientă a pietrei la „*aparitia industriilor urbane sătești*”, a manufacturilor, a micii și a marii industrii, și, de ce nu?... a tehnologiilor de ultimă generație.

În ceea ce privește cele cinci capitole consacrate, așa cum menționam tangențial mai sus, *Prelucrării pietrei* (p. 29-48), *Meșteșugului olăritului* (p. 49-90), *Prelucrării metalelor* (p. 91-120), *Prelucrării lemnului* (p. 121-166) sau *Prelucrării fibrelor vegetale și animale. Arta țesutului și a cusutului* (p. 167-230) – acestea respectă un model prestabilit, cel al cercetării amănunțite a evoluției atât a prototipurilor utilizate în aceste îndeletniciri, dar și a utilizării pieselor, obținute prin prelucrare, în realizarea noilor aplicații și inovații umane (ridicarea de edificii/spații arhitecturale, prelucrarea și depozitarea produselor, perfecționarea uneltelor ș.a.).

Prin prelucrarea pietrei, prin tehnica desăvârșită a vechilor (dar și a noilor – s.n.) meșteri ai argilei, prin truda cu minereul de fier (inclusiv prin aplicațiile metalo-plastiei în cupru), prin lucrul cu lemnul, cu lâna, cu inul, cânepa sau borangicul – „povestea” fiecărui capitol nu putea fi mai bine ilustrată decât prin portretizarea (în adevăratul sens al cuvântului) meșterilor reprezentativi din fiecare meșteșug. Menționăm faptul că autoarea are în vedere și distribuția spațială a celor trei zone etnografice subsumate zonei geografice a Bacăului – Trotuș, Colinele Tutovei și Bacău – oprindu-și privirea, în special, asupra următoarelor localități: Oituz, Cireșoia-Slănic Moldova, Frumoasa-Balcani, Parincea, Poduri, Gioseni, Sânduleni și Ghimeș-Făget.

Lucrarea este redactată într-un limbaj accesibil, care ușurează cititorului parcurgerea textului – aceasta cu toate că tema este una complexă și dificil de abordat – însă, întreaga concepție științifică a *Meșteșugurilor populare tradiționale din județul Bacău. Portrete de meșteri* se dorește a fi, până la urmă, un instrument de lucru, necesar în descoperirea și înțelegerea meșteșugurilor din trecut și de azi.

**Ion TALOȘ, *Omul și leul. Studiu de antropologie culturală*,
București, Editura Academiei Române, 2013, 646 p.**

După abordarea altor teme majore ale culturii populare românești, cum ar fi *Meșterul Manole*, *Miorița* și *Nunta Soarelui (Cununia fraților)*, distinsul etnolog clujean se ocupă de cercetarea misterioasei *Colinde a Leului*.

Structurat în cinci capitole, la care se adaugă un amplu *Corpus de texte, Ilustrații, Bibliografie, Indice* (nume de persoane și locuri) și un rezumat în limba engleză, volumul impresionează prin riguroasa documentare științifică și clarviziune.

Introducerea (*Leul ca factor de cultură*) înlătură *de facto* o parte din prezumțiile false care au stat la baza câtorva teorii eronate din literatura noastră de specialitate. În spațiul nord-dunărean, leul a existat în carne și oase. Leul de peșteră (*panthera leo spelea*) a fost semnalat în Europa încă din vechiul pleistocen, acum 400.000 de ani, Herodot și Aristotel vorbesc de prezența leului în Tracia. Potrivit lui C. A. W. Guggisberg, ultimele mențiuni despre leul viu în Grecia datează din primul secol al erei creștine. Problema va fi reluată în subcapitolul lucrării de față, intitulat *Lei în regiunea carpato-danubiană?* Specialiștii români consideră că pe lângă *leul de peșteră*, ale cărui urme se regăsesc în Oltenia și Transilvania, în Peninsula Balcanică a trăit și leul propriu-zis, „*Felis leo*, până în vremea stăpânirii romane” (p. 263).

Prima parte și cea mai amplă a lucrării, *Leul în cultura materială și spirituală*, urmărește toate reprezentările acestei feline, din Mesopotamia până în Peninsula Iberică și nordul Africii.

În Babilonia, Asur și Ur, leii străjuiau intrările mai multor lăcașe de cult și palate, ținând la distanță dușmanii și profanatorii. Ei apar și în celebrele basoreliefuli de la Ninive ori din sala celor 100 de coloane din Persepolis.

Pentru egipteni, leii au fost animale regale prin excelență. Faraonul conducea vânătoarea leilor, dar îi avea și ca însoțitori în război pe leii domesticiți. Potrivit mitologiei egiptene, un cuplu de lei păzea cele două orizonturi, la est și la vest, simbolizând Ieri și Măine. Soarele trecea din gura Leului Occidentului în cea a Leului Orientului, renăscând în fiecare dimineață.

De la hitiți s-au păstrat la Tell Halaf circa 50 de basoreliefuri în bazalt cu lei. Potrivit lui G. Contenau, animalul preferat al fenicienilor era leul, urmat de sfînx (p. 34).

Antichitatea elină este populată de impresionante reprezentări leonine, cum ar fi *Poarta leilor* din Micene, leul colosal din piatră de pe insula Keos, cel din Corfu ș.a. Potrivit lui R. Hampe și E. Simon, „în secolul al VII-lea î. de Christos, fiecare regiune a Greciei avea propriul ei tip de leu” (p. 42). În această civilizație se produce un transfer de la leul-demon la leul păzitor de morminte. Dușmanul sângeros al omului și al turmelor și cirezilor sale „devine un partener și chiar ocrotitor al omului, după moarte” (p. 46). Leii funerari și Herakles (Hercules) luptând cu leul din Nemea sunt prezenți pe mormintele etrusce, la sciți și gali.

În Dacia, leii sunt reprezentați devorând un craniu de erbivor (berbec sau taur). Sunt imagini care trebuie puse în relație cu motivul *ucigătorului*, analizat de Leo Frobenius, cu largă circulație în Orientul Mijlociu și în zona Mediteranei. Leul solar ucide animalul selenar. În aceeași cultură carpato-dunăreană, leii sunt înfățișați în cupluri adosate față de un motiv central: pină, Amon, medalion. Fără să lipsească din Dobrogea și Dacia ciscarpatică, motivul leilor funerari este frecvent îndeosebi în Dacia intracarpatică, în jurul marilor centre de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum, Napoca și Potaissa.

În al doilea subcapitol al primei părți a studiului, Ion Taloș expune complexa sașă cinegetică a leului. Alexandru cel Mare a fost un neîntrecut vânător de lei, iar amintirea faptelor sale i-a stimulat și pe împărații romani să-i urmeze exemplul. Întreaga dinastie a Antoninilor, de la Traian până la Commodus, a devenit vestită pentru vânători și lupte cu lei în arenă.

Subcapitolul C analizează fenomenul de metamorfozare a leului prin miniaturizare și prin creștinare. Arta paleocreștină preia reprezentările leonine de pe sarcofagele antice, adăugându-le teme din Biblie ca Samson omorând leul ori Daniel ivindu-se nevătămat din groapa cu lei. Sarcofagul lui Pignatta (sec. V) ilustrează Psalmul 90.13, reprezentându-l pe Isus călcând cu un picior pe capul de leu și cu altul pe capul de șarpe, zdrobind astfel puterile răului.

Leul din arene, din Zodiacuri și Cărți de vise pătrunde în toposul politic al Evului Mediu ca simbol al principelui curajos. Numeroși conducători de oști erau asemuiți cu felina regală: Richard Inimă de Leu, Wilhelm Leul, Heinrich Leul ș.a. În aceeași perioadă istorică, leul devine patronul justiției.

Subcapitolul D trece în revistă toate divinitățile precreștine având drept animale reprezentative lei. Dintre acestea se disting zeița frigiană Cibeles (Magna Mater) și zeul persan Mithra. Sanctuarele mithraice erau numite adesea *Leonteum*, iar printre *mistrii* acestui zeu solar figura și un *Pater leonum*.

Partea secundă a studiului aprofundează simbolismul Leului în creștinism. Samson este mirele care, pentru a-și cuceri mireasa, „a sfâșiat leul ca pe un ied, fără nimic în mâini” și a dus miere din gura fiarei moarte la nuntă. Este posibil ca în Orientul Mijlociu această modalitate de a omorî un leu să fi fost o probă nupțială.

Daniel este salvat din groapa cu lei de însuși Dumnezeu: „Domnul a închis gurile leilor și nu l-au vătămat pe Daniel” (p. 143).

În legendele hagiografice, sfinții sunt protejați de lei, fie datorită bunătății sufletești, fie numinoasei puteri pe care le-o conferă credința în Dumnezeu. Leiul feroce, în fața căroră li s-au aruncat Sfânta Tecla, Sfânta Tatiana și alte fecioare martire, li s-au plecat smeriți fără a le face vreun rău. Evanghelistul Marcu are drept emblemă un leu simbolizând Învierea.

Creștinismul face din leu un cunoscător al voinței divine. Pseudo-Dionisie Areopagitul explica de ce teologia atribuie înfățișare de leu unor îngeri, prin faptul că această fiară exprimă autoritatea și forța invincibilă a minților dumnezeiești.

În partea a treia a lucrării, *Leul în zoologia antică și medievală*, autorul pune în paralel informațiile privind datele fizice ale regelui animalelor cu cele psihice. De la Aristotel (*Historia animalium*) și Plinius cel Bătrân (*Naturalis historiae*) și până la Claudius Aelianus (*De naturalia animalium*) și Isidor din Sevilla (*Etymologie*, XII), leiul apar ca vietăți temute și în același timp respectate de oameni. Carnasieri înfricoșători, sunt totuși admirați pentru forța lor fizică, pentru agilitate și pentru aspectul lor falnic, cu trup musculos, labe puternice, coamă bogată și ochi pătrunzători.

Bestiarele medievale au drept izvor comun o scriere antică, *Physiologus*, a unui învățat anonim din Alexandria, de pe la mijlocul secolului al II-lea. Capitolul despre leu prezintă cele trei *naturi* ale felinei: „1. Simțind mirosul vânătorului, leul își șterge urma cu coada, pentru a nu putea fi găsit de acesta [...]; 2. Când doarme în peștera lui, ochii leului priveghează, sunt deschiși [...]; 3. Leoaica naște pui morți și veghează asupra lor trei zile, până când vine tatăl lor, le suflă în față și îi trezește la viață” (p. 168). Aceleași trei *naturi* ale leului sunt reproduse

în toate prelucrările după *Physiologus*, în cele grecești și latine, ca și în cele din limbile germană, franceză, italiană, engleză, română ori spaniolă. Bestiarele nu preiau motivele literare din creațiile autorilor antici și medievali și nici legendele hagiografice, stabilind o cale nouă în care descrierile realiste ale leului se îmbină cu interpretări mistice.

A patra parte a studiului lui Ion Taloș urmărește prezența leului în literatura scrisă. Sunt două teme principale în jurul cărora se grupează cele mai multe creații: *Leul combătut* și *Leul salvat*. Ultima dintre ele se subdivide în: a. *Leul cu spin în talpă (Androclus)* și b. *Leul în gură de șarpe sau Cavalerul cu leul*.

În eposul babilonean despre Ghilgameș, „Leul e menit să fie supus omului și să devină un apărător al lui atât la propriu, cât și din punct de vedere magic” (p. 81).

Potrivit lui Álvaro Galmés de Fuentes, în epopeile antice, medievale și în literatura arabă sunt trei situații în care are loc lupta dintre om și leu: vânarea ca prestigiu eroic, confruntarea fortuită pentru a se apăra și proba pentru succesiunea legitimă la tronul unei țări.

Legenda lui Androclus, așa cum apare în varianta ei cea mai cunoscută, datorată lui Aulus Gellius (*Noctes Atticae*), se încheie cu purtarea Leului salvator pe uliți ca să fie adorat de mulțime.

Evul Mediu înobilează și mai mult Leul din momentul în care cavalerul medieval se decide să intervină în lupta dintre acesta și balaur. Yvain, din romanul lui Chrétien de Troyes, „se hotărăște să-l ajute pe leu, animalul nobil și mândru, căci combătut trebuie să fie tot ce e otrăvitor și viclean, adică șarpele” (p. 194). La rândul său, Leul știe să fie recunoscător, integrându-se perfect spiritului cavaleresc.

Ultima secvență și cea mai importantă a studiului de antropologie culturală este intitulată *Leul în literatura orală*. Prezent în legendele populare europene și în literatura orală africană, Leul devine, în contextul folclorului românesc, eroul unei creații valoroase atât pe plan estetic cât și moral.

Puțini cercetători s-au apropiat la noi de acest mitotem, deși, așa cum constatase Petru Caraman, este vorba de un motiv specific autohton, el nefigurând în repertoriul de colinde ucrainean și bulgar. În plus este vorba de una dintre cele mai răspândite și mai frecvent atestate colinde românești.

În afară de N. Densușianu (*Dacia preistorică*) și de Gavril Todiciă (*Mit și preistorie*), ceilalți cercetători ai problemei n-au luat ca punct de plecare acceptarea ca posibilă existența leului în sud-estul Europei.

A. Fochi va ajunge, în consecință, la considerarea leului din colindele române drept o ființă fantastică „omologabil probabil zmeului”. Iar Monica Brătulescu stabilește că Leul ar fi fost preluat la noi din bestiarele și folclorul Europei medievale „ca o noțiune descărnată, ca un termen confuz cu o sferă semantică în curs de dezagregare”.

Cel puțin ciudată rămâne opinia lui A. Filipașcu (*Leul la porțile mitologiei și colindului românesc*), potrivit căreia leul din aceste colinde n-ar fi altceva decât lupul carpato-danubiano-pontic. Ar fi de ajuns să urmărim șirul de făpturi malefice din unele descântece de *samcă*, pentru a-l putea contrazice. Eroul este agresat „La mijloc de cale,/ De cărare,/ Tâlnitu-l-o/ Opritu-l-o/ Lupul cu lupoaică,/ Ursu cu ursoaică,/ Leu cu leoaică” (S. Fl. Marian, *Descântece*, 1886, p. 213). Este limpede că autorul anonim nu face nici o confuzie între aceste fiare, așa cum, în alte texte magice, face diferența între „Leu cu leoaică” și „Zmeu cu zmeoaică”.

Ion Taloș stabilește patru tipuri ale colindatului: I. *Lupta Junelui cu Leul*; II. *Junele, leul și muntele fără oi*; III. *Împăratul, Leul și Junele*; IV. *Gonirea și prinderea Leului*. Primul tip se împarte în șase subtipuri: 1. Junele vrea să-și măsoare forțele cu ale Leului; 2. Voinicul se pregătește de luptă cu Leul în prezența mamei sale; 3. Lupta Junelui cu leul la sugestia împăratului; 4. Leul lăudăros/prădător/răufăcător; 5. Fata își cheamă logodnicul în ajutor împotriva leului/cerbului/zmeului, și 6. Prețul Leului legat.

Frecvența cea mai ridicată o prezintă subtipul 1 (I), marea majoritate a variantelor provenind din ținutul Hunedoarei. Din aceeași zonă sunt cele mai multe variante ale celorlalte subtipuri. Toate versiunile tipului al doilea, cu excepția celei din Zam, au fost culese din Bihor. Despre tipul al III-lea se poate spune că este moldovenesc, fiind semnalat în Bucovina, Basarabia, Transnistria și în centrul și sudul Moldovei (Neamț, Galați și Vrancea). Aria de unde au fost înregistrate textele tipului IV se limitează la sudul Moldovei, estul Munteniei și Dobrogea.

Etnologul clujean urmărește cu atenție circulația și împrumuturile de motive și imagini între diferite variante și specii folclorice (basmе, colinde și legende). De asemenea, prezintă statistica unor motive neașteptate, cum ar fi confuzia între leu și cerb ori între leu și zmeu și unele particularități străine speciei feline.

Colindul românesc adaugă noi valențe temei universale a Leului. Rivalitatea tânărului cu nobilul animal aduce avantaje pe mai multe planuri. Pentru June, lupta cu Leul și, mai ales, capturarea acestuia *legat* și *nevătămat* semnifică încheierea perioadei de inițiere, el „dovedind că

are calitățile necesare pentru întemeierea unei familii și că destinele comunității, respectiv ale împărăției, ajung pe mâini bune” (p. 256). Mai aproape de modelul cavaleresc al Evului Mediu apusean (de romanța spaniolă ori de poemul arturic *Lay de Tyolet*), colinda Leului este probabil o moștenire latină, înscriindu-se pe linia principiului *Virtus Romana*, care cerea unui bărbat vitejie, vrednicie și onoare.

În finalul studiului, Ion Taloș stabilește câteva probleme ale subiectului, abordându-le în premieră și rezolvându-le definitiv. Locul de geneză a colindei Leului îl reprezintă sud-vestul Transilvaniei. Argumente în sprijinul acestei ipoteze sunt: frecvența foarte ridicată a textului, diversitatea tipologică excepțională și prezența în repertoriul local a tuturor elementelor comune cu alte zone. Spre deosebire de *Miorița*, *Meșterul Manole* și *Cununia fraților*, care circulă în ipostaze de balade, cântece lirico-epice sau colinde, lupta Junelui cu leul „își menține funcția de colindă pe toată aria de răspândire” (p. 256).

Autorul ne relevă importanța culturală a ritualizării actului cinegetic. Relația Junelui cu Leul „reflectă o gândire superioară prin transformarea adversarului în prieten, iar încrederea pe care Junele o manifestă în puterile proprii aduce o adiere de vânt renaștivist” (p. 274).

Aparatul critic complex și importanța excepțională a antologiei vin să sporească valoarea acestei cărți. Ea deschide noi perspective spre cercetarea științifică, după același model, al altor subiecte misterioase ale culturii noastre populare, cum ar fi, de exemplu, *Colinda Cerbului*.

Silvia CIUBOTARU

Vasile ADĂSCĂLIȚEL, *Soare, soare, frățioare! Restituiri etnografice.*

I. Jocul Caprei în Moldova; II. Culegere de folclor poetic din județul

Vaslui. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Lucian-Valeriu Lefter.

Prefață de Dan Ravaru, Iași, Editura PIM, 2014, 337 p.

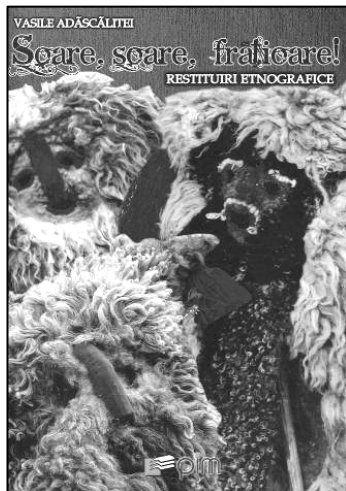
Apariția acestui volum nu este întâmplătoare. Printr-un gest simbolic, este comemorată trecerea celor șapte ani de la plecarea în *Lumea fără dor* a profesorului universitar ieșean Vasile Adăscăliței. Editarea acestei cărți reprezintă un semn de prețuire adus omului și profesorului care și-a dedicat aproape jumătate de secol de activitate culturii populare, atât în formele sale străvechi (jocurile cu măști,

jocurile de priveghi etc.), cât și în cele mai noi (răvașul, amintirea). Vasile Adăscăliței și-a pus amprenta asupra cercetării folclorului în perioada contemporană în zona Moldovei, bazându-se pe o impresionantă documentare de teren, realizată la fața locului, începând din perioada studenției sale, și continuată, direct sau indirect, prin intermediul studenților pe care i-a îndrumat.

Această muncă de cercetare a condus, pe de o parte, la realizarea unei consistente arhive de folclor, însumând aproximativ 400 benzi de magnetofon și 4000 de dosare, la fostul Seminar de Folclor de pe lângă Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, iar pe de altă parte la o bogată activitate publicistică, constând în peste 350 de titluri: articole, studii, dar și antologii și culegeri de folclor¹.

Volumul de față reprezintă o mărturie documentară deosebită, întrucât editorul a scos la lumină două lucrări rămase în manuscris: *Jocul Caprei în Moldova* și „*Soare, soare, frățioare!*” *Culegere de folclor poetic din județul Vaslui*, o mică antologie de folclor literar din județul Vaslui. Studiul privind jocul Caprei este adus în atenția cercetătorilor după aproximativ patru decenii de la redactare, căci, așa cum ne precizează editorul, această lucrare a fost pregătită încă din 1968 și finalizată prin 1974 (p. 28-29). Doar o sinteză a acesteia a fost elaborată și tipărită în 2003².

Masca străveche a Caprei și utilizarea acesteia în cadrul obiceiurilor de iarnă beneficiază de o descriere amănunțită, analizându-se diferitele tipuri de Capră, în funcție de modul de construire, de imaginea și de poziția măștii, de materialul din care aceasta este confecționată, de modul în care este constituit alaiul, cu observații și comentarii privind tipurile identificate. Autorul acordă o importanță aparte măștilor care sunt atașate alaiului Caprei. Pe de o parte, se referă la țap și iezi. Argumentează valoarea comico-spectaculoasă, rolul decorativ al

¹ Lucian-Valeriu Lefter, *In Memoriam Prof. univ. dr. Vasile Adăscăliței (1929-2007)*, în AMEM, VII, 2007, p. 393-395.

² Vasile Adăscăliței, *Un străvechi joc dramatic cu mască zoomorfă. Capra*, în AMEM, III, 2003, p. 75-80.

acestora, prezența lor fiind determinată de o „viziune oarecum recentă, umanizată, asupra semnificației jocului” (p. 62), urmărindu-se o reprezentare a familiei omenești. Și în cazul celorlalte măști zoomorfe atașate – Ursul și Calul – care au o vechime considerabilă și sunt frecvent întâlnite inclusiv în forme independente, Capra își păstrează înțâietatea, primul plan în cadrul alaiului, celelalte măști având în acest caz rol decorativ și de creștere a spectaculozității alaiului, autorul aducând drept dovezi faptul că alaiul își păstrează denumirea de Capră, dar și vechimea mult mai mare a măștii Caprei.

Remarcând bogăția reprezentărilor antropomorfe din cadrul alaiurilor, autorul stabilește câteva categorii principale de personaje umane, în funcție de următoarele criterii: relația pe care acestea o au cu masca principală; rolurile deținute în organizarea și structurarea spectacolului susținut de alai; proveniența din alte jocuri și spectacole teatrale specifice zonei și, în fine, semnificația comico-distractivă a unora. Studiul cuprinde referiri și la împărțirea personajelor în *urâți* și *frumoși*, la membrii comunității care primesc rolurile, dar și la repertoriul muzical, subliniind bogăția acestuia, dar mai ales capacitatea de conservare, în cadrul acestui joc al Caprei, a unor dansuri tradiționale.

În finalul studiului sunt analizate tipurile de spectacol cu Capră. Folosind drept criteriu modalitatea de concepție a spectacolului, autorul identifică trei tipuri: *Capra cu strigături*, *Capra spectacol teatral* și *Capra manifestare muzical-coregrafică lipsită de orice text literar*. Primul tip este prezentat drept cel mai vechi și mai aproape de forma originară, magico-rituală. Al doilea tip reprezintă, în opinia autorului, un progres din punctul de vedere al evoluției conceptului popular de teatru, aducându-și o contribuție importantă la dezvoltarea teatrului haiducesc. Al treilea tip identificat, descris ca o sinteză a concepțiilor și practicilor despre jocurile cu măști, își găsește analogii în vălăretul de Paști identificat în treimea sudică a Moldovei.

Printr-o minuțioasă analiză a acestui joc dramatic în zona Moldovei, cu referiri la variante culese din numeroase localități din toate județele Moldovei (precizate în lista anexată studiului), Vasile Adăscăliței statuează supremația pe care Capra și-a păstrat-o în cadrul sărbătorilor de iarnă, faptul că este cel mai îndrăgit și mai frecvent joc cu măști în toate satele din această zonă. Editorul a anexat studiului propriu-zis două texte culese din Mălini – Suceava și

Rebricea – Vaslui, reproduse din teza de doctorat a profesorului Vasile Adăscăliței (*Teatru popular de Anul Nou în Moldova. Teză de doctorat, vol. II, Anexe, București, 1970*), precum și numeroase imagini din fototeca arhivei de folclor constituită de acesta, reprezentative pentru alaiurile de mascați întâlnite în cadrul obiceiurilor de iarnă din zona Moldovei.

Un alt material inedit ne este prezentat în cea de a doua parte a culegerii. Manuscrisul, depus spre publicare în 1972, a rămas netipărit și a fost găsit în arhiva Direcției Județene pentru Cultură din Vaslui în condiții foarte bune. Intitulat *Soare, soare, frățioare!*, materialul reprezintă o antologie de folclor literar din județul Vaslui, prin care autorul a dorit să contribuie la o mai bună cunoaștere a acestuia. Pe baza materialelor culese între 1961 și 1971, sunt prezentate texte aparținând unor genuri și specii diferite: cântece, lirice și epice; descântece; strigături comandă de joc și de atmosferă; răvașe și amintiri; proverbe și zicători, ghicitori și socoteli; folclor literar din cadrul obiceiurilor de naștere, nuntă și înmormântare; colinde și urături. La sfârșitul manuscrisului, regăsim listele cuprinzând localitățile din care au fost culese materialele prezentate în culegere, culegătorii și informatorii. Facem referire, astfel, la un material variat și valoros, care susține diversitatea aspectelor folclorice identificate în această zonă. O notă aparte este dată de reproducerea celor 22 de imagini, desen și acuarelă, pe care autorul le-a inclus în manuscris.

Un arc peste timp este realizat de către editor prin inserarea, la sfârșitul volumului, a unor imagini cu alaiuri de jocuri cu măști din județul Vaslui, imagini realizate în anii 2011-2013. Semnalăm și *Prefața* scrisă de Dan Ravaru, la rândul său un bun cunoscător al satelor județului Vaslui, fost student și colaborator *atât cât timpul a avut răbdare* al profesorului comemorat acum, dar și studiul introductiv realizat de editor, un material de sine stătător, foarte valoros prin informațiile și corelațiile pe care le prezintă. Consemnăm, așadar, un demers editorial de o deosebită valoare documentară, care rememorează într-un mod cum nu se poate mai potrivit opera celui petrecut din această lume în urmă cu șapte ani, folcloristul Vasile Adăscăliței.

Anton GOLOPENȚIA, *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950)*, vol. IV (Marele Stat Major – Iuhim Zelenciuc). Text stabilit de Sanda Golopenția și Ruxandra Guțu Pelazza. Introducere și note de Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică, 2014, 700 p. +CVIII.

Volumul care încheie cvartetul *Rapsodiei epistolare* alcătuiește o schiță de destin, în care bicromia adolescență romantică – maturitate lucidă și pragmatică învâluie treptele existențiale. Multe scrisori par frânturi dintr-un *bildungsroman*: încheierea studiilor liceale, anii facultății, pregătirea doctoratului, specializarea în mai multe domenii ș.a. Așa cum constata fiica distinsului sociolog în introducere, sunt epistole ale adolescenței, ale conlucrării, ale solidarității dintr-un volum *expansiv*. Comparativ cu celelalte trei părți ale epistolarului, volumul de față cuprinde, la un număr de misive relativ similar, „cel mai mare număr de schimburi epistolare” (p. XXIX).

Ce se distinge în mod clar este virtutea de lider al generației sale, ocupată de Anton Golopenția. După fratele și fiul pe care te poți bizui, salvator în momentele de derută ori de restriște – pe care ni-l dezvăluia volumul III al corespondenței – aflăm aici colegul și prietenul apropiat ori discipolul entuziast și fidel. Formându-se pe sine, trecând prin avatarurile desăvârșirii intelectuale, are altruismul rar de a oferi sfaturi bune și competente.

Scrisorile adresate lui Emil-George Papahagi, în vacanțele estivale ale anilor 1928-1929, surprind o trăire profundă a senzațiilor bucolice, a farmecului naturii înconjurătoare. Anton Golopenția se bucură de fiecare peisaj al satului dintre Nera și Munții Semenicului: „Lanuri de spic aurit, fâșii de porumb debordând de sevă verde și sălcii argintate de soare, iar la marginea întinsului cerc, pădurici cu umbre vinete...” (p. 193). Comparațiile prilejuiesc invocarea fie a țesăturilor, „deosebești vârfurile gorunilor: ai senzația de a trece cu palma peste firele unui covor persan” (p. 182), fie a creațiilor unor pictori celebri: „Cer larg, alburii, cu tizianești fulgi de omăt ai norilor” (p. 194), fie a liricii universale (de exemplu, poezia *Il Bove* de G. Carducci).

Fără îndoială, sunt semnele unui real talent literar, pe care le sesizează, chiar dacă nițel ironic, partenerul său de corespondență: „Ce frază! Ce construcție! Ce-ar fi zis profesorul de literatură română?” (p. 187). Nu putem să nu ne oprim asupra unor mici bijuterii stilistice, cum ar fi imaginea vânturătorii de pe coastă și a țăranilor care oficiau purificarea grâului: „Prăfuiți și gârbovi, lucrătorii cu fețele liniștit-fataliste, insuflate de acea profundă credință în bunătatea solului, care se străvede în pânzele lui Millet” (p. 186). Luna limpede a unei serii de vară i se pare că „seamănă în strălucirea ei cu soarele curios al gravurilor medievale, cu nas, gură și ochi, împrejmuț de raze care se pierd până departe” (p. 186).

Dacă Anton Golopenția este atras de seninătatea naturii, colegul său are alt unghi de abordare. Pe Emil-George Papahagi îl interesează în primul rând omenescul, agitația citadină, pasiunile umane pentru care peisajul înconjurător nu-i decât o ramă.

Din aceste epistole, în care Anton Golopenția este mai contemplativ, se desprinde un sentiment de neliniște privind viitorul. La vârsta lor, stăteau să se desprindă cărări separate: „Golgote hulite, stâncoase, vârfuri singuraticе, înflorite culmi prietenoase, prăfuite, drumuri mari ale cotidianului și nesfârșite treceri dintre aceste perechi de cazuri limită” (p. 197). Undeva, la capăt, avea să se aleagă grâul de neghină. Până atunci subzistă incertitudinea: „Cine poate însă spune cari sunt scoicile ce vor zămisli perle?” (p. 197).

Într-o scrisoare din 1935, observând mersul capricios al corespondenței, care nu mai avea frecvența de altădată, Gică Papahagi evocă nostalgic amintirea întinsei literaturi epistolare din alte vremi: „Acele fericite epoci au lăsat documente și poate că a noastră va fi privită de istoricii viitorului ca vinovată de o lacună: oamenii nu s-au destăinuit de ajuns unii altora” (p. 209). Privind acum cele patru volume masive ale *Rapsodiei epistolare*, ne întrebăm, la rândul nostru, cât de utilă va fi, pentru înțelegerea epocii contemporane, corespondența noastră convențională și laconică?!

Scrisorile lui Mihai Parpală, fostul coleg de la Facultatea de Drept, aflat atunci în Regimentul 1 Roșiori, delimitează o nouă etapă în confruntarea cu viața. De această dată, nu avem răspunsurile lui Anton Golopenția, dar le putem deduce, în parte, după problemele abordate de corespondent. Știm că acesta se supune unui dur program de muncă în bibliotecă, „toate îndurându-le în speranța victoriei de mâine” (p. 216). M. Parpală considera că nu se poate forța devenirea așa cum făceau cei

din generația lor: „Noi suntem niște indivizi care, fără a aștepta în mod natural urcarea pe scara valorilor umane [...], năzuim să parcurgem drumul a două sau trei generații într-una” (p. 217).

Dintre membrii quadruplei amicale: Brutus Coste, Anton Golopenția, Octavian Neamțu și Victor Rădulescu-Pogoneanu sunt reprezentați, în volumul de față, doar ultimii doi. În relația epistolară cu aceștia, sociologul bănățean joacă adesea un rol de moderator și chiar de mentor.

Octavian Neamțu se afla în plină căutare a aceluși grup din tânăra generație care să-i convină. Într-o amplă epistolă, din 12.XI.1934, el prezintă principalele tendințe ale păturii tinere române, împărțind-o, după atitudini și idealuri, în patru părți: elita neinteresată de frământările sociale; cei care fac politică împinși de nevoi (dreapta naționalistă și stânga socialistă); ramura ardeleană (în care elita este legată de mulțime) și Grupul Știință și Reformă Socială (Seminarul de Sociologie) – p. 124. Acesta din urmă, la rândul său, se împărțea, după viziunea lui O. Neamțu, în trei categorii: îndrăgostiții de realități rurale (H. H. Stahl, Mircea Vulcănescu), cei care urmăreau afirmarea științifică a sistemului (Amzăr, Bernea, Herseni, Ionică) și „cei care accentuează latura reformei sociale, actualizează și valorifică virtuțile practice ale sistemului științific, trag consecințele politice ale constatărilor sociologice, inaugurează un curent, fondează o poziție (Coste, Golopenția, Neamțu)”. În timp, se vor confirma unele din aceste clasificări; altele însă vor fi negate de evoluțiile ulterioare, fie prin modificarea orientărilor științifice, fie prin intervenția implacabilă a istoriei și politicii.

În condițiile în care mulți sunt atrași de profitul material imediat, îngroșând „cireada vânătorilor de căpățuială”, A. Golopenția optează pentru rigoarea profesională și etica patriotică: „La temelia atitudinii mele stă credința că trebuie să depășim sfera vieții în de noi, acționând în slujba țării. Firii mele îi corespunde o acțiune cărturărească și morală: nu pot fi de folos decât la arsenalul nostru spiritual” (p. 129).

Cele 45 de scrisori ale corespondenței cu Victor Rădulescu-Pogoneanu surprind o autentică afinitate afectivă între cei doi amici. Mai mult decât în cazul relației cu Octavian Neamțu, Anton Golopenția are un comportament de frate, încercând să îndrepte anumite exaltări și exagerări dogmatice ale prietenului său. Dornic de autodefinire, acesta se voia militantul eroico-mesianic al unei singure idei. A. Golopenția îi sugerează să fie mai aproape de „idealul de umanitate armonioasă” și să nu se mai războiască mereu, calificându-i

pe cei din jur după criterii discutabile: „De ce să ne așezi ades la dreapta și la stânga ta, împărțindu-ne în oi și capre, raționaliști și mistici, după niște formule vagi și [...] superficiale? De ce să nu vezi în noi, așa cum simțirea ți-o șoptește, individualități...?” (p. 325).

Din perioada pregătirii doctoratului datează corespondența cu economistul Iacob Mihăilă (poreclit Michelsen). Sunt scrisori ale unei noi trepte formative. Anton Golopenția se afla în momentul în care își formase o viziune clară asupra științelor sociale, îndepărtând astfel pericolul de a rămâne „un fel de memorator de cărți cetite” (p. 52). Munca în asalt spre acumularea unui noian de subiecte și teme îl copleșea. Aglomerarea de fișe, note și notițe pentru teză (cât să umple un geamantan!) îi evocă curtea aceluia dogar care nu mai ajunge să-și desăvârșească lucrările: „Știi locul tuturor problemelor, dar n-ai dus-o la capăt pe niciuna. Ești ca unul care a făcut cercuri și doage pentru sute de butoaie, dar n-are la îndemână un car de marfă cu care să plece, când îl lovește pe neașteptate nevoia” (p. 53).

Finalizarea unei *biete* teze de doctorat devine un act de maturitate în condițiile în care aceasta impune respect unei administrații „care se ia după titluri” și netezește calea spre o căsătorie și spre mulțumirea tuturor celor de acasă „părinții, Gusti și ceilalți” (p. 53).

În centrul corespondenței din perioada anchetelor sociologice se află scrisorile lui Mihai Pop, cele mai multe privind cercetarea monografică din plasa Dâmbovnic, județul Argeș. Dintre filele cu rapoarte de activitate, planuri de lucru, descrieri ale zonei geografice aflată între cele trei văi paralele (Neajlovul, Mozacul și Dâmbovnicul), se conturează vivacitatea operațională, camaraderia eficientă dintre membrii echipelor. Anton Golopenția propune monografiștilor acestui interval de timp (deceniile 3-4 ale secolului trecut) să înlocuiască ancheta exhaustivă cu cercetarea satelor pe probleme-cheie. Mulți, în frunte cu D. Gusti, s-au opus, fără ca, totuși, să aducă în loc soluții constructive.

Scrisorile lui H. H. Stahl, și el disident în felul său, aduc argumente în favoarea cunoașterii etnopsihicului rural. Cucerit de frumusețea satului arhaic, H. H. Stahl respinge autohtonismul de paradă al neobonjuriștilor: „Tot sufletul mi-l dau numai și numai să mai aud, cât se mai poate auzi, vorba și glasul aceluia care-s așa, nu pentru că se străduiesc să fie (*nașionali*), ci pentru că așa sunt ei” (p. 436). Sociologului îi repugna risipirea în cercetări sterile ori în conflicte politice. Știe că mulți îl acuzau de panteism, dar, ultim mohican, se simte solidar cu satul tradițional.

Anton Golopenția trebuia însă să se implice, ori de câte ori i se cerea, cu neostoită energie. Avocatul I. Negru îi prețuia participarea la anchetele asupra românilor de dincolo de Nistru: „Nu uita că ești primul român care face treaba asta bună pentru nația noastră răsfirată în partea răsăritului” (p. 166). Din trenul cu care pleca la Kirovograd, în martie 1942, Anton Golopenția îl solicita pe Mircea Vulcănescu să scrie „memoriul către cine mai are azi calmul de a hotărî în chestiune de viitor, ca să-i transferăm pe românii din Transnistria în Basarabia” (p. 618). Nu se afla singur în această întreprindere, dar puterea sa organizatorică era de neînlocuit.

După război, în 1947, Anton Golopenția mai are o ultimă inițiativă, solicitând câțiva folcloriști români de marcă (printre care Petru Caraman și Ion Mușlea) să participe la alcătuirea, pentru partea română a unui capitol din fișierul internațional de arheologie și folclor comparat al lui André Varagnac. Proiectul nu s-a mai realizat.

Corespondența dintre Tudor Vianu și fostul său student relevă două suflete înrudite pe plan spiritual, cu preocupări și viziuni comune asupra filosofiei, literaturii și esteticii. Comunicându-și speranțele și neliniștile sale de tânăr înscris pe orbita desăvârșirii, Anton Golopenția îi redeșteaptă mai vârstnicului său interlocutor amintirea propriilor începuturi. Primul îi compătimentește pe cei care, precum profesorul Peretz sau filosoful Max Scheler, „se văd neînțeleși până la sfârșit, pietre scumpe sortite să nu ajungă podoaba niciunui giuvaier”, proclamându-și dragostea „pentru viața neînstrăinată de sine” (p. 549). Profesorul se simte revigorat când cursurile sale au roade în sufletul auditoriului, putând avea astfel „credința întăritoare că lungă și ostenitoarea mea luptă de a mă întocmi interior n-a rămas fără folos pentru alții” (p. 554).

Corespondența lui Anton Golopenția pune în evidență și o altă însușire a sociologului: luciditatea politică. Judicios observator al evenimentelor din jurul său, presimțea viitoarea lor evoluție. În 1934, îi descria lui Tudor Vianu Berlinul și Germania, cuprinse de fascism. Unele aparențe mai erau păstrate, putând înșela privitorul neavertizat: „Monumentele arhitectonice, cupolele și turlele verzi, bulevardele elegante sau străzile posomorâte de case de raport, anulează uniformele hitleriste, însemnele și salutul roman” (p. 556). Dar aveau loc tot mai multe întruniri și „piețe mari și goale totdeauna se umplu de oameni înghesuși unii într-alții: 1000 și 2000 de metri pătrați plini de oameni”. Germanii sunt, treptat, conștientizați, „prinși într-o plasă enormă de convingeri (renașterea Germaniei din cenușa înfrângerii, a inflației și a

războiului civil)” (p. 556). Viața individuală era aneantizată brutal de voința colectivității.

La solicitarea prietenului său, diplomatul Brutus Coste, Anton Golopenția îi va adresa o scrisoare distinsului om politic Nicolae Titulescu într-un moment delicat, la puțin timp după îndepărtarea acestuia din guvern de către Carol al II-lea (29.VIII.1936). Cu acest prilej, sociologul bănățean face o pertinentă analiză a situației politice a României, avansând și care ar fi cel mai potrivit program de abordat: „Înăuntrul, mărirea la maximum a coerenței națiunii și consolidarea socială, economică și culturală [...]. În afară, politica DV realistă, care ține în seamă așezarea noastră geopolitică și a reluat ideea federației balcanice, care stă la rădăcinile renașterii noastre politice și a celei a vecinilor noștri” (p. 502).

Volumul epistolar mai cuprinde un epilog, care desăvârșește portretul sociologului în eternitate, după frângerea nedreaptă a vieții sale. Sunt rândurile din jurnalul Margarinei Ioana Vulcănescu, aureolând o imagine carismatică. Era frumos ca un poet, „liniștit, îngândurat, înțelept”, deasupra mediocrității: „Unul din cei la cari te uitați cu plăcere și cu mândrie – din cei cari ridicau ideea de om și înnobilau neamul”. Dar, mai cu seamă, era „Unul din cei în cari îți puneai nădejdea” (p. 610).

În finalul acestui comentariu, trebuie să remarcăm că *Rapsodia epistolară*, în întregul ei, reprezintă cea mai valoroasă întreprindere de acest fel din bibliografia noastră. Este un model și pentru cei care se vor încumeta vreodată la o astfel de temerară încercare. Sanda Golopenția, secondată de Ruxandra Guțu Pelazza, a reconstituit, cu acribie și competență, fiecare text. Fiica eroului acestui bogat regat epistolar a devoalat, pas cu pas, biografiile adiacente, enigmaticele unei epoci frământate și cele mai mici detalii informaționale.

Introducerea analizează scrisorile după priorități tematice și linii de forță. Impresionează în mod deosebit capitolul *Figuri uitate*, unde Sanda Golopenția evocă soarta tragică a două personalități din cercul de prieteni ai tatălui său: politicianul Victor Rădulescu-Pogoneanu și specialistul în agronomie și horticultură Aureliu Ion Popescu. Primul, s-a săvârșit din viață în sinistra temniță de la Râmnicu Sărat, după un martiriu de cincisprezece ani. Celălalt – bursier la London School of Economics, profesor la Institut des Hautes Études Agraires din Paris și fermier intrepid – a trecut și el prin închisorile comuniste. Cu el „România risipea odată mai mult avutul ei cel mai de preț, măcinând viața unui vizionar de anvergură” (p. LXXXVIII).

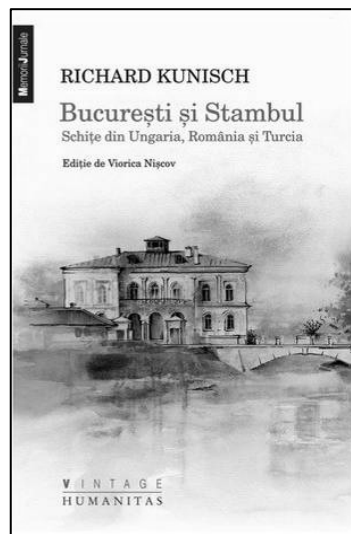
Scrisorile primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950) alcătuiesc nu numai tabloul unei generații pline de efervescență creatoare, ci și saga unui interval de timp din istoria României, început sub cele mai bune auspicii (după Unirea cea Mare) și prăbușit sub *furcile caudine*.

Silvia CIUBOTARU

Richard KUNISCH, *București și Stambul. Schițe din Ungaria, România și Turcia*. Traducere din limba germană, prefață și note de Viorica Nișcov. Ediția a doua, revăzută, București, Editura Humanitas, 2014, 326 p.

La peste un secol de la apariție, versiunea integrală în limba română a cărții lui Richard Kunisch suscită un real interes. În bibliografia noastră, legendara geneză a *Luceafărului* eminescian, ca și a poemului *Miron și frumoasa fără corp*, a aruncat într-un con de umbră

o mare parte din însemnările de călătorie ale diplomatului prusian. S-a insistat numai asupra celor două basme valahe (*Fata din grădina de aur* și *Fecioara fără trup*) comunicate de autor. Dar nici măcar acestea n-au fost studiate cu adevărat decât de eminescologi și din perspectiva strictă a filiației literare.

Din cele treizeci și șapte de capitole ale memorialului realizat de călătorul german, șase sunt dedicate Ungariei, treisprezece României și patrusprezece Turciei. Alte patru (*Orșova*, *Frosinca*, *Furtună* și *Pe mare*) cuprind impresii de pe vasele cu care a navigat pe Dunăre, pe

Marea Neagră și pe Marea Marmara. În același timp, ele alcătuiesc interludii între cele trei părți ale descrierii voiajului.

Ungaria îi pare lui Richard Kunisch frământată de nemulțumiri, după eșecul revoluției pașoptiste. Avântul naționalist răbufnea prin „aprigul”, „turbatul” ceardaș, în cântecele exaltate, precum *Szózat*

(„Răsunet”) și *Nemzet Dal* („Cântec național”) ori în onorarea monumentului din Esztergom, Sionul maghiarimii. Un portret, de altfel fugar, încrustează profilul în eternitate al patriotului ugro-finic: „Când privirea maghiarului strălucește astfel, când obrazul îi arde astfel, atunci el ar cere să pună frâiele pe un cal sălbatic, să biruie un dușman, să facă orice, altminteri forțai-i dezlănțuită se abate asupra vecinului” (p. 69).

Cu Frosinca, adolescența greacă de pe puntea vaporului *Ajax*, pe care o va reîntâlni la Istanbul, încep să se perinde personajele reprezentative pentru anumite seminții și fizionomii. În acest context, aspectul pur descriptiv, specific scrierilor de călătorie, va fi concurat de o anumită turnură românească.

Fără a ne lăsa purtați de subiectivism, trebuie să observăm importanța sejurului valah în economia volumului și un anumit atașament pe care-l are autorul față de oamenii acestor locuri. În ciuda contactului neplăcut, adesea penibil, cu sărăcia generală, cu penuria hanurilor și a mijloacelor de transport, cu starea dezastruoasă a drumurilor, călătorul percepe în mod constant calitatea umană a celor întâlniți aici. Afirmăția că „locuitorii sunt oameni de treabă ca toți valahii” (p. 93) este cu atât mai semnificativă, cu cât este făcută în toiul parcurgerii dificile, printr-un noroi gros, căruia poștalionul tras de două zeci și doi de cai, abia îi făcea față. Pelerinul are chiar puterea să observe comuniunea dintre surugii și animalele avute în grijă: „Valahul nu va consimți ușor să-și ostenească prea tare calul, iar dacă o face totuși, îl îmbărbătează [...], strigându-i neconținut, îi vorbește ca unui cunoscut, îi fâgăduiește nutreț gustos, odihnă grabnică, uneori îl mai ocărăște, dar rar” (p. 94).

Alăturându-se impresiei generale, avute și de alți călători străini asupra capitalei țării, Richard Kunisch observă insolitul urbei dâmbovițene: „Dacă singularitatea care izbește ochiul și asocierea picantă de contraste alcătuiesc *Eldorado*-ul turistului, atunci nici un loc, în afară de Alger, nu i se poate recomanda acestuia mai mult decât Bucureștiul” (p. 97). Clădiri în ruină alternează cu palate strălucitoare, adăposturi umile, maidane sordide viețuiesc într-o bizară armonie cu vile înconjurate de parcuri și grădini de smarald. Toate aceste incredibile contraste sunt rezumate plastic de diplomatul prusian într-o frază semnificativă: „Bucureștiul nu are o stradă care pe vreme de ploaie prelungită să poată fi trecută fără primejdie, în trăsură sau pe jos, dar orașul are o operă italiană, un teatru francez și altul valah” (p. 104).

Atitudinea pur turistică este uneori abandonată în favoarea

implicării în realitățile socio-politice. Secretarul de legație, care lucrase aproape un an în Comisia Europeană a Dunării, cunoaște foarte multe date despre istoria trecută și contemporană a românilor. El este printre puținii politicieni străini din acea vreme care recunoaște rolul de bastion împotriva Semilunei pe care l-a avut națiunea moldo-vlahilor.

Cu doi ani înainte de Unirea Principatelor, el simte suflul înnoitor care va impulsiona intrarea acestor provincii în rândul țărilor civilizate. Îl va impresiona în mod deosebit Divanul ad-hoc din dealul Mitropoliei (11.X.1857), o adunare „demnă, tăcută și gravă” (p. 122), ai căror participanți au chipuri „bărbătești ferme, severe, cu trăsături dintre cele mai hotărâte, pe care le-a dăruit o viață puternic frământată” și o ținută demnă, „chibzuită vorba, moderată cuvântarea”, amintind de „duhul vechilor romani” (p. 123).

Saloanele bucureștene îl încântă datorită jocurilor de societate și muzicii elevate. În același timp, îl atrag țișanii, notând scena nocturnă a șatrei, profilul bătrânului cu ochi de antracit și povestea Aniței, copila bântuită de Zburător. Deși printr-o vrajă aceasta își cucerește iubitul, nu rezistă să stea în colivia aurită mai mult de o săptămână și se întoarce la ai săi, păstrând doar pantofiorii de catifea roșie brodați cu mărgăritare și mărgean.

Învățarea limbii române îi ușurează tânărului diplomat mai buna înțelegere a evenimentelor la care asistă: înmormântarea unui ofițer superior al armatei valahe, o partidă de vânătoare la *Sanssouci*-ul caimacamului Alexandru Ghica, vizita la o mănăstire ilfoveană, nunțile boierești ș.a. Este convins de dragostea pe care o poartă românii horei, pe care sunt în stare s-o performeze și pe puntea îngustă a navei: „Acolo unde poate să facă un pas la dreapta și unul la stânga, valahul găsește loc destul să joace” (p. 188).

Fără îndoială, partea cea mai valoroasă a *schizelor* călătorului prusian o constituie cele două basme române. Însuși culegătorul este conștient de aceasta, prețuindu-le atât pentru calitățile lor artistice, cât și pentru virtutea de a surprinde sufletul unui neam. „Ceea ce povestește mama copilului, ceea ce își istorisesc fetele la roata de tors și sătenii seara, după încetarea lucrului, ceea ce se transmite din generație în generație și e la îndemână în orice colibă ne oferă cheia către ființa lăuntrică a unui popor...” (p. 164).

Trebuie să-i acordăm încredere lui R. Kunisch, că este pentru prima dată când aceste narațiuni văd lumina tiparului. Două aspecte sunt importante: autenticitatea acestor texte și bogăția de motive și simboluri

vehiculate. Într-adevăr, așa cum evidențiază Viorica Nișcov în *Prefață*, „*basmele valahe* nu au fost prelucrate în raport cu modelele folclorice cu mult peste uzul în domeniu” din acel veac și deci „nu sunt *basme culte*, ci o categorie intermediară între cult și oral” (p. 34).

Frumusețea acestor două basme l-a cucerit pe Mihai Eminescu, care începe versificarea lor încă din timpul studiilor la Berlin. Redactările definitive pentru *Fata din grădina de aur* și *Miron și frumoasa fără corp* le va face însă după întoarcerea în țară, între anii 1874 și 1877. În primele versiuni regăsim intactă trama narativă a modelelor. Viitorul poem *Lucefărul* cuprindea inițial multe episoade care vor fi eliminate treptat. Se acorda un loc important feciorului de împărat Florin (Călin din varianta ultimă a poemului), care înfruntă balaurul și trece prin toate probele inițiatice. Ajungând la esența conflictului filosofic, Eminescu va transfera simbolismul ființei supranaturale în sfera geniului neînțeleș.

Rădăcinile sublimului poem eminescian le aflăm însă în basmul comunicat de Richard Kunisch. Zmeul cel puternic este pregătit să facă jertfa supremă pentru a fi iubit, dar Dumnezeu îi dezvăluie efemeritatea și derizoriul condiției umane: „Pământenii sunt ca spuma mării, o boare de vânt îi zămislește, o adiere de vânt îi nimicește. Iar dragostea lor e ca steaua căzătoare, vine din cer, mersul îi e luminos, dar se stinge de cum atinge pământul, iar viața ei dăinuie cât gândul” (p. 171). Iar Eminescu multiplică metaforele perisabilității omului: „Ca spuma, fuga unei spume”, „scânteii se sting în drum spre soare”, „un fir de colb în raza vieții”.

Fecioara fără trup îmbină două tipuri narrative folclorice, dar esența poveștii – care l-a atras pe Kunisch prin romantismul ei – este imposibilitatea materializării idealului. Eroul se stinge în suferință, dorind neostoit să poată transfera soției sale frumusețea stăpânei palatului de diamant ori ca minunata fecioară să capete un corp adevărat. Dar idealul rămâne imaterial, fără umbră, de neatins. Ca și zmeul din basmul precedent, cea mai minunată ființă nu poate iubi ca muritorii: „Iată sunt tot ce e mai minunat pe astă lume, nici o femeie pământeană nu mi se poate asemui, sunt pururi tânără, pururi frumoasă, dragostea mea n-are sfârșit și nu cunoaște istovire – trup însă nu am!” (p. 176-177).

Himerele frumuseților orientale, cadâne, odalisce, hurii, pe care Kunisch le va urmări în magice spații de serai, ca și Désirée, Galatea sa onirică, nu sunt decât tot atâtea făpturi fără corp. Cele întâlnite în bazar

nu-și arată decât fascinanții ochi negri de sub feregea și iașmac, cele imaginate sunt aburi și părere. E drept că Aieșa sau Roxalana, Cleopatrele Stambulului, par mai reale datorită evocării lor de către cronicari.

O anumită inconsistență minează partea a treia a periplului diplomatului german, poate și datorită dorinței sale de a regăsi atmosfera din basmele Șeherezadei. Din când în când, grupurile feminine prezentate amintesc de cele din tablourile lui Eugène Delacroix, *Femei din Alger în apartamentul lor*, și Jean-August Ingres, *Baia turcească*. Nu este vorba atât de tipurile fizice sau de lascivitatea personajelor, cât de melancolia și tristețea lor. Frumusețea fără seamăn a acestora, bijuteriile și hainele elegante nu pot răscumpăra nefericirea robirii în harem.

Dincolo de bogăție și fast, lumea sultanilor se află în letargie, opunându-se oricărui progres. Cruzimea legilor și mulțimea interdicțiilor blochează ucronia atât de importantă pentru mersul înainte al unei civilizații.

În capitolul *Sultanul*, autorul surprinde excentricitățile lui Abdul-Medjid, prins în plasa aceluiași superstiții ca și predecesorii săi iluștri, portretizați în scrierile lui Dimitrie Cantemir. El renunță la un palat nou, pentru că, la trecerea pragului, a auzit țipătul unei păsări de rău augur și refuză somptuosul vapor dăruit de viceregele Egiptului, întrucât, vizitându-l, și-a pierdut un papuc, iar dervișii i-au spus că este semn rău.

Cartea se bucură de o îngrijire de excepție și de o prefață riguros documentată, ambele realizate de Viorica Nișcov. Realizatoarea traducerii de față analizează competent caracteristicile stilistice ale romanticului întârziat, care este Richard Kunisch: jocul alternativ al documentarului cu ficțiunea, pasajele stereotipe și cele originale, frecvența termenilor cuprinși în „sfera semantică, sinonimică și analogică a substantivului lumină” (p. 14) ș.a. Adesea, clișeele preluate din literatura și saloanele vremii „anemiază realul, îi amputează complexitatea și nuanțele” (p. 12).

Apariția jurnalului de călătorie al diplomatului prusian ne prilejuiește înțelegerea aprofundată a unei epoci, a unei atmosfere exotice de la porțile Orientului, dar mai cu seamă a unui moment de grație, când a început geneza poemului eminescian *Luceafărul*.